

JOANNA HIŻYCKA

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Krakowie

STANISŁAW SŁAWIŃSKI

Pracownie Konserwacji Zabytków Arkona

*Przemiany historyczne staromiejskiego bloku nr 27 w Krakowie;
dziedziniec Collegium Maius oraz posesja przy ul. św. Anny 10
w świetle ostatnich badań architektonicznych¹*

I. Wstęp

W artykule ukazano dzieje przemian przestrzennych i budowlanych zespołu budynków Collegium Maius krakowskiej Akademii na tle całego staromiejskiego bloku zabudowy oznaczonego nr 27. Omówiono stosunki własnościowe na tym terenie, w tym scharakteryzowano tzw. dzielnicę żydowską z wieku XIV i XV. Przedstawiono kolejne fazy rozwoju zabudowy murowanej, począwszy od domów powstałych przed osadzeniem na terenie bloku Akademii (od około 1300 r.), a skończywszy na późnogotyckiej zabudowie uniwersyteckiej ulegającej przekształceniom w czasach nowszych.

Niniejszy artykuł jest podsumowaniem wieloletnich prac badawczych prowadzonych w obrębie Collegium Maius oraz w staromiejskim bloku zabudowy oznaczonym nr 27². Przedstawiono w nim także ostatnie odkrycia dokonane w dziedzińcu Collegium Maius oraz w dziedzińcu posesji przy ul. św. Anny 10 w 2010 roku (il. I, II, X)³.

¹ Autorzy artykułu od lat kilkunastu zajmują się problematyką krakowskiej zabudowy uniwersyteckiej.

² Numeracja umowna, wprowadzona w ramach prac konserwatorskich w drugiej połowie XX wieku.

³ W związku z pracami budowlanymi prace archeologiczne prowadził dr Dariusz Niemiec; badania architektoniczne wykonali: mgr Stanisław Sławiński i mgr inż. arch. Magdalena Maciaszek w ramach zlecenia realizowanego przez Pracownię Konserwacji Zabytków „ARKONA” sp. z o.o. w Krakowie.

II. Blok nr 27 – dzieje przemian przestrzennych i rozwój zabudowy (il. XIII)

W rejonie bloku potwierdzono występowanie osadnictwa przedlokacyjnego⁴, niemniej Hanna Zaremska wyklucza tu istnienie pierwszej żydowskiej „kolonii”, przenosząc ją poza centrum miasta późniejszej lokacji⁵.

Bloki zabudowy związane z lokacją roku 1257 stanowią podstawowy moduł struktury przestrzennej miasta. Blok nr 27, dzisiaj w całości zajęty przez własność uniwersytecką, jest zbliżony kształtem do tzw. bloków regularnych⁶. Formowanie bloku ukończono około roku 1300 w chwili budowy muru obronnego wokół miasta⁷. Przed tą inwestycją był on prawdopodobnie nieco krótszy w kierunku zachodnim⁸ – w obrębie posesji przy ul. św. Anny 12 znajduje się fragment zasypanej fosy z czasów Leszka Czarnego (1285)⁹. Wyjściowym modułem podziału bloków lokacyjnych była działka (*curia*) o powierzchni 36 × 72 łokci (21,1 × 42,2 m) i jej połowa o szerokości około 11 m¹⁰. Struktura podziału bloku nr 27 była odmienna od rozplanowania innych bloków regularnych nieprzyległych do Rynku, a więc o działkach wpisanych frontami w pierzeje ulic magistral-

⁴ Zob. K. Radwański, *Kraków przedlokacyjny, rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, s. 218–219.

⁵ H. Zaremska, *Ulica Żydowska w Krakowie: XIV – pierwsza połowa XV wieku*, „Kwartalnik Kultury Materialnej”, 1999, r. XLVII, s. 115, 128.

⁶ Powstałe, w wyniku tyczenia miasta lokacji roku 1257, bloki zabudowy można podzielić na dwie zasadnicze grupy: bloki regularne, z założenia kwadratowe (w rzeczywistości zbliżone do kwadratu, zgrupowane szczególnie przy Rynku); bloki nieregularne (położone na peryferiach miasta, niekiedy znajdujące się w jego centrum, ale ukształtowane w zależności od starszych budynków i układów). Bloki leżące na Okole (południowy rejon miasta) są późniejsze od bloków lokacyjnego miasta i z reguły nieregularne. O typach bloków w mieście wielkiej lokacji pisali Władysław Grabski i Marek Łukacz (W. Grabski, *Wybrane zagadnienia z urbanistyki średniowiecznego Krakowa*, „Biuletyn Krakowski”, 1961, t. III, s. 92 i nast.; M. Łukacz, *Pierwsze fazy kształtowania się dominującego typu kamienicy krakowskiej*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, 1988, t. XXII, s. 10, il. 1).

⁷ Ostatnimi podsumowaniami wiedzy o rozwoju miasta polokacyjnego są prace: B. Krasnowolski, *Lokacyjne układy urbanistyczne na obszarze ziemi krakowskiej w XIII i XIV wieku*, Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, „Prace Monograficzne”, 2004, nr 386, cz. I; *idem*, *Lokacje i rozwój Krakowa, Kazimierza i Okołu. Problematyka rozwiązań urbanistycznych* [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, praca zbiorowa pod red. J. Wyrozumskiego, „Biblioteka Krakowska”, 2007, nr 150; o budowie muru miejskiego około roku 1300: J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, t. I, *Kraków do schyłku wieków średnich*, s. 184 i nast.

⁸ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Kwartal uniwersytecki (bloki nr: 27, 28, 31 i Collegium Novum), studium historyczne przemian przestrzennych i architektonicznych, opracowane w ramach Studium historyczno-urbanistycznego Krakowa*, Pracownia Konserwacji Zabytków w Krakowie, Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Kraków 1994, mps, s. 33 i nast.; zob. *idem*: *Kraków, studium historyczno-urbanistyczne, etap II. Gotyckie budynki uniwersyteckie*, PKZ „ARKONA”, sp. z o.o., PDNH, Kraków 1996, mps.

⁹ D. Niemiec, *Krakowski kwartał uniwersytecki w krajobrazie urbanistycznym średniowiecznego miasta lokacyjnego* [w:] *Kraków, europejskie miasto prawa magdeburskiego, 1257–1791. Katalog wystawy*, Kraków 2007, s. 70–71.

¹⁰ Zob. W. Grabski, *Wybrane zagadnienia*, s. 92 i nast.; *idem*, *Ze studiów nad zabudową mieszkalną średniowiecznego Krakowa*, „Teki Komisji Urbanistyki i Architektury”, 1968, t. II, s. 191 i nast.

nych¹¹. Znaczna część działek jego wschodniej połowy była zwrócona krótszymi bokami w stronę bezmiejscowej przecznicy (ul. Jagiellońska), krótsze zaś boki pozostałych działek osadzone były w pierzejach ul. Żydowskiej (św. Anny) i Garncarskiej (Gołębiej)¹². Pod koniec wieku XIV wprowadzono podziały prostopadłe do osi ulicy św. Anny. Sądzymy, że mogły też istnieć domy przy zachodniej uliczce, w pobliżu muru miejskiego.

Blok nr 27 znajduje się w południowo-zachodniej części miasta lokacyjnego, zamieszkanego przez Żydów, której jednak nie można nazwać gettem¹³. Krakowska gmina żydowska istniała tu zapewne już w ostatniej ćwierci XIII wieku¹⁴. Hanna Zaremska nazwała ten rejon miasta dzielnicą żydowską¹⁵. Janusz Kurtyka pisze o getcie, ale jest to raczej pewien skrót myślowy¹⁶. Najstarsze zapiski miejskie odnoszące się do tej części miasta powstały w XIV wieku¹⁷. Występuje w nich „wątek żydowski”. Równie ważny jest późniejszy „wątek uniwersytecki”¹⁸; a także posesjonaci chrześcijańscy. Eugeniusz Müller stwierdził, że „dzielnicą żydowską” w rejonie ulicy św. Anny charakteryzowała się przemieszczeniem posesji żydowskich i chrześcijańskich¹⁹. Jej główną arterią była ulica Żydowska zakończona „bramką” zwaną Żydowską, za którą, już poza miastem, był cmentarz żydowski²⁰. Najstarsza znana zapiska o ulicy Żydowskiej powstała w 1304 roku²¹. W roku 1310 po raz pierwszy wspomniano o posesji należącej na pewno do Żyda²². W roku 1311 powstała zapiska o zamiejskim cmentarzu żydowskim, położonym w po-

¹¹ Zob. S. Sławiński, J. Hiżycka, *Rozwój przestrzenny gotyckiego gmachu Collegium Maius na podstawie badań architektonicznych prowadzonych w piwnicach*, „Rocznik Krakowski”, 1999–2000, t. LXV–LXVI, s. 22–23 (zob. *idem*: *Collegium Maius – gotyckie fazy rozwoju gmachu*, Zeszyty Naukowe UJ, MCCLIV, „Opuscula Musealia”, 2001, z. 11).

¹² Zasady tego podziału są potwierdzone zachowanymi do dzisiaj niektórymi liniami granicznymi, jak i pośrednio poprzez częściowo zachowaną zabudowę murowaną z XIII i XIV oraz XV wieku.

¹³ Stanisław Tomkowicz nazywa rejon Krakowa, w którym zamieszkiwali Żydzi, gettem (S. Tomkowicz, *Gmach Biblioteki Jagiellońskiej. Historia i opis*, „Rocznik Krakowski”, 1900, t. IV, s. 113). Zaprzecza temu Jerzy Wyrozumski (J. Wyrozumski, *Żydzi w średniowiecznym Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, 1981, t. 15, s. 10).

¹⁴ M. Bałaban, *Historia Żydów w Krakowie i na Kazimierzu 1304–1868*, 1304–1655, Kraków 1931, t. I, s. 5.

¹⁵ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 115, 128.

¹⁶ J. Kurtyka, *Tęczyńscy, studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 452.

¹⁷ Liczne wzmianki w: *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*. Wydali: F. Piekosiński, J. Szujski, *Monumenta Mediae Aevi Historica, Res Gestas Poloniae Illustrantia* IV, Kraków 1878, cz. I i II.

¹⁸ Zob. *Codex Diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, wyd. Żegota Pauli, Kraków 1870–1884, t. I–IV (dalej jako: CDUC).

¹⁹ E. Müller, *Żydzi w Krakowie*, „Biblioteka Krakowska” nr 35, Kraków 1907, s. 8. Liczne wzmianki o takich własnościach w: *Najstarsze księgi* I; także Bałaban słusznie podkreśla, że w tej samej części miasta mieszkali: Żydzi, Niemcy i Polacy (M. Bałaban, *Historia...*, s. 6–7); zob. B. Wyrozumski, wstęp do: *Żydzi w średniowiecznym Krakowie. Wypisy źródłowe z ksiąg miejskich krakowskich*, oprac. B. Wyrozumski, Kraków 1995, s. 9.

²⁰ E. Müller, *Żydzi...*, s. 11–12; zob. S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 114.

²¹ *Najstarsze księgi* I, nr 28.

²² *Ibidem*, nr 131.

blizu Rudawy²³; były tu posesje żydowskie i chrześcijańskie²⁴. Najstarsze zachowane wzmianki o Furcie Żydowskiej, tak się zdawało oczywistej na zakończeniu ulicy o tej samej nazwie, pochodzą dopiero z lat 1366–1367²⁵. Przy ulicy Żydowskiej znajdował się kościół pod wezwaniem św. Anny, wzmiankowany w 1366 roku²⁶. Od niego, z końcem wieku XIV, nadano ulicy dzisiejszą nazwę²⁷.

„Dzielnica żydowska” w żaden widoczny sposób nie była wyróżniona w strukturze przestrzennej miasta, natomiast w bloku nr 27 istniało skupisko budynków istotnych dla życia gminy żydowskiej oraz prywatne domy żydowskie. Hanna Zaremska określa „dzielnicę” jako *vicus Judeorum*, zgodnie z analogią do miast niemieckich²⁸. Jediną „chrześcijańską instytucją”, do roku 1400, był w tej części miasta kościół św. Anny²⁹. Dodajmy do tego jeszcze posesję miejską, o której piszemy niżej. Zbiorowa własność żydowska (w pobliżu muru miasta) została wspomniana w 1317 roku³⁰. Tej samej własności dotyczy chyba zapiska z roku 1326 o posesji chrześcijańskiej znajdującej się „bliisko Żydów”³¹. Sądzymy, że są to najstarsze informacje dotyczące nieruchomości gminy żydowskiej na terenie bloku nr 27.

Topografia „dzielniczy żydowskiej” nadal pozostaje niejasna. Jej plan niewątpliwie nie wyróżniał się niczym w obrębie miasta wytyczonego około roku 1257, a mieszkalny „dom żydowski” na zewnątrz niczym się nie różnił od „domu chrześcijańskiego”. Zresztą domostwa te przechodziły z rąk jednej nacji do drugiej i był to ruch w obie strony. Pod względem typów, niezależnie od właściciela, zabudowa była tu zróżnicowana – w roku 1350 napisano o domach drewnianych i murowanej słodowni, stojących przy ulicy Żydowskiej³², w roku 1396 zaś wspomniano tu o dwóch „chrześcijańskich” browarach³³. Według Bałabana gmina miała dwie synagogi, Nową i Starą, oraz domy zwane szpitalami; był tu też cmentarz żydowski (zob. rok 1469), a niedaleko stał dwór kasztelana krakowskiego Jana z Tęczyna³⁴. Dodał tu jeszcze Bałaban, niejako z rozpędu, łaźnię³⁵ (ta ostatnia znajdowała się za murem miejskim – zob. niżej). Bałaban lokował jedną z bożnic w miejscu późniejszej zabudowy uniwersyteckiej, o ile nie chodziło mu o zakład uniwersytecki na dzisiejszej posesji przy ul. św. Anny 12³⁶. Stanisław Tomkowicz twierdził, że: „synagogi, szpitale i cmentarze grupowały się na południe od ul. św. Anny, w stronie wylotu ul. Gołębiej, tu mniej więcej gdzie dziś jest Collegium

²³ *Ibidem*, nr 16, 206.

²⁴ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 126.

²⁵ S. Tomkowicz, *Ulice i place Krakowa w ciągu dziejów, ich nazwy i zmiany postaci*, „Biblioteka Krakowska” nr 63–64, Kraków 1926, s. 84; *Księgi ławnicze krakowskie 1365–1676 i 1390–1397*, wyd. Stanisław Krzyżanowski, Kraków 1904, nr 31, 111, 153.

²⁶ Zob. S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 79; H. Zaremska, *Ulica...*, s. 116.

²⁷ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 79 i nast.

²⁸ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 120; podobnie sądzi Jerzy Wyrozumski, *Żydzi...*, s. 9.

²⁹ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 117.

³⁰ *Najstarsze księgi I*, nr 429; zob. H. Zaremska, *Ulica...*, s. 115.

³¹ *Najstarsze księgi I*, nr 832.

³² *Ibidem*, nr 1616.

³³ *Księgi ławnicze*, nr 2325.

³⁴ M. Bałaban, *Historia...*, s. 56.

³⁵ *Ibidem*, s. 56, 58, 71.

³⁶ *Ibidem*, s. 6.

Minus, ogród za Biblioteką Jag. i za Gimnazjum ś. Anny³⁷. Dwie synagogi i szpital „tej gminy” widzi Janusz Kurtyka, około roku 1445, w rejonie Collegium Maius i domu Tęczyńskich w pobliżu Furty Żydowskiej³⁸. Synagogi niewątpliwie stały w bloku nr 27, według Dariusza Niemca na posesji przy ul. św. Anny 12 – Stara przy ulicy Żydowskiej, Nowej zaś ma odpowiadać piwnica znajdująca się pod dzisiejszym tylnym budynkiem tej posesji³⁹. Stara synagoga istniała ponoć od „zarania dziejów kolonii [żydowskiej] w lokacyjnym Krakowie”⁴⁰. Krakowska synagoga jest po raz pierwszy wzmiankowana w roku 1356, w rejonie ulicy św. Anny⁴¹. W roku 1369 i 1373 wspomniano o rabinie Szmulu⁴², a w 1370 – o szkole żydowskiej⁴³. Dopiero później (1469) rozróżniano Starą i Nową Synagogę. Jak już wspomniano, zapewne stały obok siebie⁴⁴. Stara bożnica była „nieco cofnięta i chyba zasłonięta” oraz niewysoka⁴⁵. Nowa bożnica istniała prawdopodobnie już w 1409 roku⁴⁶. Zapewne jej, świadcząc przy tym o innej lokalizacji, dotyczy zapiska z roku 1430 o synagodze położonej „naprzeciwko” domu *Ierusalem* (później bursy tego imienia)⁴⁷. Z roku 1437 mamy wiadomość o domu żydowskim przy ulicy Gołębiej, położonym obok nieruchomości zapewne chrześcijańskiej, w pobliżu synagogi⁴⁸. Wzmiankę tę Zaremska łączy z Nową Synagogą⁴⁹.

W wieku XV Żydzi przenosili się w rejon dzisiejszego placu Szczepańskiego, tworząc nową „dzielnice”⁵⁰. Wreszcie w roku 1469 podano spis chyba całej własności gminy żydowskiej na terenie bloku nr 27. Były to: dwie synagogi, Stara i Nowa, domy w liczbie nieokreślonej, w których mieściły się szpitale, cmentarze – zapewne w podwórzach domów⁵¹. Wszystkie te nieruchomości odstąpiono braciom Długoszom⁵². Z dokumentu wówczas sporządzonego niezbitnie wynika, że w drugiej połowie XV wieku na terenie bloku nr 27 znajdowało się „centrum” krakowskiej gminy żydowskiej, najprawdopodobniej o tradycji sięgającej czasów znacznie wcześniejszych⁵³. Było to wszystko poza zasięgiem dzisiejszego Kolegium Większego, a w pobliżu domu Jana z Tęczyna, kasztelana krakowskiego⁵⁴ (zob. niżej). Znaczna część tych nieruchomości znajdowa-

³⁷ S. Tomkowicz, *Gmach...*, 114.

³⁸ J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 452.

³⁹ D. Niemiec, *Krakowski kwartał*, s. 72.

⁴⁰ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 117.

⁴¹ *Najstarsze księgi I*, nr 1682.

⁴² E. Müller, *Żydzi...*, s. 20 (*Księgi ławnicze*, nr 357); *Księgi ławnicze*, nr 839, 862, 886.

⁴³ Niewątpliwie do tej zapiski odnosi się Bałaban (*Historia...*, s. 17); J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, s. 323, wg *Księgi ławnicze*, nr 474.

⁴⁴ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 124.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 118.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 125, przypis 106.

⁴⁷ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 140 (wg *APKr*, Teki Grabowskiego, sygn. E 15).

⁴⁸ *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 327.

⁴⁹ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 125.

⁵⁰ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 98, 100–101, 105–107.

⁵¹ Hanna Zaremska podtrzymuje pogląd Jerzego Wyrozumskiego, że cmentarze wewnątrz miasta służyły najbogatszym członkom gminy żydowskiej (H. Zaremska, *Ulica...*, s. 128).

⁵² *CDUC II*, nr CCXXIII, s. 262, nr CCXXIV; także: *APKr*, Księga hipoteczna gminy III, WMK, Hip. 6, nr 300; *ibidem*, Akta hipoteczne luźne, WM., 384, nr 300; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 119, 120.

⁵³ Ale po roku 1257.

⁵⁴ *CDUC II*, nr CCXXIII, s. 262.

ła się w zachodniej części bloku nr 27. Bałaban twierdzi, że owo skupisko budynków gminnych powstało „na wzór gmin żydowskich w zachodniej Europie”⁵⁵. Po roku 1469 nie odnotowano transakcji z udziałem Żydów, które odnosilyby się do rejonu ulicy św. Anny i Gołębiej⁵⁶, niemniej Żydzi jeszcze nie opuszczali bloku nr 27. W roku 1474 wspomniano dom w pobliżu szkoły żydowskiej⁵⁷; wzmianka z roku 1475 dotyczy Starej Synagogi⁵⁸; podobnie zapiska z 1476 roku⁵⁹. W roku 1480 wzmiankowany jest plac, na którym „niegdyś były synagoga i szpitale, obok Kolegium Artystów i w pobliżu domu Andrzeja z Tęczyna”⁶⁰. Sądzymy, że budynki gminy żydowskiej mogły być w znacznej części drewniane⁶¹, a obszar przez nie zajmowany nadal nie jest ustalony. Maksymalnie była to zachodnia część bloku nr 27 oraz jej fragment przy południowo-wschodnim narożniku; minimalnie zaś była to niecała południowo-zachodnia ćwiartka bloku, czyli dzisiejsza posesja przy ul. św. Anny 12⁶². Odnotowane w czasach nowożytnych tylne podwórze tej posesji, wykrojone z działek przy ulicy Gołębiej, być może jest częścią posiadłości gminy żydowskiej⁶³. Fronty posesji „żydowskich” wychodziły w ulice Żydowską i Garncarską. Z kolei dostępność bloku od strony zachodniej (z uliczki) ułatwiała budowę domów o wejściach od tej strony. Gabaryt synagog i szpitali zapewne nie przekraczał wielkości ówczesnej kamienicy (domu), powiedzmy półkuryjnej, o rozwiniętym rzucie⁶⁴. Cmentarze, zapewne niewielkie, zajmowałyby podwórza. Stały tu też domy prywatne – żydowskie i chrześcijańskie. Te ostatnie przy ul. Gołębiej.

Niewątpliwie należy ustalić lokalizację łaźni Żydowskiej. Pogląd o niej komplikują czternastowieczne zapiski. Była w tym czasie jakaś łaźnia, czy też łaźnie, przy ulicy Żydowskiej, czyli wewnątrz miasta⁶⁵. Łaźni przy tej ulicy dotyczy zapiska z 1321 roku⁶⁶. Także łaźnia, zwana Żydowską, znajdowała się w tym rejonie już w XIV wieku. Pomimo to myli się Müller, pisząc o łaźni stojącej w zespole zabudowy razem z bożnicą⁶⁷, podobnie myli się Bałaban⁶⁸. W rzeczywistości łaźnia dla Żydów, potwierdzona przywilejem

⁵⁵ M. Bałaban, *Historia...*, s. 71.

⁵⁶ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 126.

⁵⁷ *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 536.

⁵⁸ *Ibidem*, nr 537.

⁵⁹ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 83; *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 546.

⁶⁰ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 120.

⁶¹ Mury starsze niż z wieku XV występują głównie w obrębie Collegium Maius i Collegium Minus. Słabiej rozpoznany rejon to dwudziestowieczne Kolegium Witkowskiego w południowo-zachodniej części bloku, w którego piwnicach są zachowane szczątkowo jakieś starsze mury. Poza tym autorom artykułu nie są dostępne wyniki badań architektonicznych przeprowadzonych przez inny zespół badawczy w piwnicach budynków Kolegium Nowodworskiego (św. Anny 12) oraz murów odkrytych pod jego dziedzińcem. Na podstawie własnego przeglądu murów w tychże piwnicach sądzymy, że jedynie piwnica pod budynkiem tylnym może być starsza – z wieku XV.

⁶² Zob. S. Sławiński, J. Hiżycka, *Rozwój...*, s. 26.

⁶³ Podwórze to jest potwierdzone w zapiskach z 1643 roku (*APKr.*, akta miasta Krakowa, rkps 1379, s. 146 i 149). Nie można wykluczyć, że istniało już wcześniej – zob. styk posesji Gołych znajdującej się w północno-zachodnim narożnik bloku z posesją Bursy Niemieckiej (S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 126).

⁶⁴ Zbudowanego na prostokacie o bokach: 10–11 × 20–25 m.

⁶⁵ J. Lachs, *Łaziebnictwo krakowskie*, „Biblioteka Krakowska”, nr 55, Kraków 1919, s. 7.

⁶⁶ *Najstarsze księgi I*, nr 633.

⁶⁷ E. Müller, *Żydzi...*, s. 13.

⁶⁸ M. Bałaban, *Historia...*, s. 56, 58.

Kazimierza Wielkiego z 1358 roku⁶⁹, znajdowała się za murem miejskim (*ante portulam Iudeorum; in vallo ante portam S. Annae; b. civile extra portam S. Annae*)⁷⁰; „tuż za furtaa” Żydowską⁷¹. Łażnia ta występuje w zapisie z 1368 roku⁷². W roku 1369 wspomniano dom znajdujący się obok niej⁷³. Znowuż w roku 1374 wzmiankowana jest jakaś łażnia przynosząca dochody chrześcijanom, położona *ante portam Iudeorum*⁷⁴. Müller, pisząc o łażni żydowskiej, podkreśla, że do roku 1397 posiadał ją żydowski bankier Josman⁷⁵. Wydatki miejskie na tę łażnię odnotowano w latach 1397 i 1398⁷⁶. W roku 1427 łażnię Żydowską określono jednoznacznie jako leżącą *ante portam Iudeorum*⁷⁷. Wspomniano o niej także w 1443 roku⁷⁸. W roku 1460 znów wzmiankowana jest łażnia Żydowska *ante portulam Iudeorum*⁷⁹. W roku 1542 łażnia nadal funkcjonowała⁸⁰. W późniejszych latach jakaś łażnia wciąż znajdowała się w przedłużeniu ulicy św. Anny, w przestrzeni pomiędzy murami miejskimi. Sądzimy, że była to dawna łażnia Żydowska. W roku 1606 odbyto rewizję kamieniczki, „która leży za fortką Świętej Anny przeciwko łażni”⁸¹. W roku 1654 spisano „domki między murami” (w liczbie czterech) i „łażnię miejską”⁸². Podobną informację zapisano w roku 1655 (tym razem sześć domków)⁸³. Tomkowicz podaje, że łażnię zniesiono w latach potopu szwedzkiego⁸⁴.

Wróćmy jeszcze do układu przestrzennego w rejonie bloku nr 27. Blok (mniej więcej od roku 1300) zajmował obszar zbliżony do kwadratu, a po jego stronie zachodniej przebiegała stosunkowo wąska ulica⁸⁵. Nie była to typowa ulica przymurna, lecz trakt pomiędzy blokiem i dość dużą posesją przyległą do muru miejskiego. Pierwotny układ własności na jej terenie nie jest jednoznacznie określony. Być może w teże posesji Müller widział „plac dla obcych kupców”⁸⁶. W rejonie wspomnianej ulicy, *in vico plateae*

⁶⁹ J. Lachs, *Łaziebnictwo...*, s. 3, 40.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 4.

⁷¹ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 85.

⁷² J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, s. 323; *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 47.

⁷³ *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 50.

⁷⁴ *Księgi ławnicze*, nr 1020; M. Bałaban, *Historia...*, s. 6.

⁷⁵ E. Müller, *Żydzi...*, s. 20, 38. *Najstarsze księgi II*, s. 317, uwagi do nr 20.

⁷⁶ *Najstarsze księgi II*, s. 316 poz. 20 (1397); s. 320, poz. 59 (1398); *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 132, 140, nr 143, nr 147 i kolejne wzmianki.

⁷⁷ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506*, cz. I, wyd. F. Piekosiński, *Monumenta medi aevi historica tes gestas Poloniae illustrantia*, Kraków, 1879, t. 5, nr CXXV, s. 181; zob. też *Kodeks dyplomatyczny*, cz. II–IV, wyd. F. Piekosiński, *Monumenta medi*, Kraków 1882, t. 7, nr CCCCXII, s. 539 (dalej jako: *KDK*).

⁷⁸ *KDK II–IV*, nr DXLII, s. 675.

⁷⁹ *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 482.

⁸⁰ *KDK II–IV*, s. 735.

⁸¹ *Księga Wiertelnicza Krakowska, cz. IV (1598–1606)*, ze zbiorów *Archiwum Państwowego w Krakowie*, „Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Fontes Cracovienses” 8, Kraków 2000, nr 896, s. 253.

⁸² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2625 (tzw. szos).

⁸³ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2626 (tzw. szos).

⁸⁴ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 85.

⁸⁵ Taką rekonstrukcję układu przestrzennego w tej części miasta podtrzymuje też Dariusz Niemiec (*Krakowski kwartał*, s. 72–73).

⁸⁶ E. Müller, *Żydzi...*, s. 13.

Iudeorum, „najgęściej” mieszkali Żydzi⁸⁷. Bałaban znowuż widział tu plac, w który jakoby rozszerzała się ulica Żydowska⁸⁸. Zapewne tego zaułka dotyczy wzmianka z roku 1347, w której występuje także własność miejska⁸⁹. W mniej jasnym kontekście, w roku 1354, wspomniano domek *in vico Iudeorum*⁹⁰. Ulica ta, w roku 1643, została opisana jako biegnąca wzdłuż *Novych Classes* (św. Anny 12)⁹¹. Istniała jeszcze w wieku XVIII i była zwana Mennicą lub Miednicą⁹² – od mennicy funkcjonującej w wieku XVII na posesji przyległej do muru miejskiego (por. niżej).

Posesja przy murze miejskim stanowi odrębne zagadnienie. Mogą jej dotyczyć zapisy miejskie o nieruchomościach „za ulicą Żydowską”: z 1309⁹³ czy 1310 roku⁹⁴. Zapewne tej posesji dotyczy zapiska z roku 1317 o łaźni i zabudowaniach położonych na gruncie miejskim, „blisko muru” i „za Żydami”, które zbudował Paweł łaźniebnik, a następnie oddał Klimkowi tejże profesji⁹⁵. Nie sądzimy, aby ta łaźnia miała jakiś związek z Łażnią Żydowską. Działka miejska występuje także w zapisce z roku 1347 (dotyczącej *unam domum in vico Iudeorum sitam circa hereditatem Civitatis*)⁹⁶. Prawdopodobnie dochody z tej posesji zatwierdził miastu król Kazimierz Wielki (rok 1358)⁹⁷. W roku 1370 Lewko – „żydowski potentat finansowy, bankier i protegowany Kazimierza Wielkiego” – zakupił plac przy murze miejskim⁹⁸. W roku 1372 Lewko odkupił od Mikołaja Wierzyńka dom stojący przy murze miejskim, naprzeciwko szkoły żydowskiej⁹⁹. W roku 1420 wnuk Lewka Jordan odprzedał szóstą część tego domostwa Żydowi Jakubowi z Łucka¹⁰⁰. W roku 1435 właścicielem nieruchomości został Piotr Szafranec z Pieskowej Skąły, a od 1445 był tu dwór Tęczyńskich¹⁰¹. Z domostwem tym Hanna Zaremska wiąże fundację mieszkania dla altarystów uniwersyteckich¹⁰² (zob. niżej). Położenie domu, „u furtki w murze miejskim”, określił Janusz Kurtyka¹⁰³. Być może mury magistralne tego budynku ukazuje rysunek Józefa Brodowskiego¹⁰⁴. Znowuż jakiegoś domu położonego *sub*

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ M. Bałaban, *Historia...*, s. 5–6.

⁸⁹ *Najstarsze księgi* I, nr 1584.

⁹⁰ *Ibidem*, nr 1657.

⁹¹ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Kraków, studium urbanistyczno-konserwatorskie, etap VI, południowo-zachodni rejon miasta w epoce nowożytniej*, Pracownie Konserwacji Zabytków „ARKONA”, sp. z o.o., Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Kraków 1998, mps (dalej jako: *Południowo-zachodni*), s. 20, wg *APKr*, Akta miasta Krakowa, rkps 1379, s. 148–149.

⁹² S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 82.

⁹³ *Najstarsze księgi* I, nr 75.

⁹⁴ *Ibidem*, nr 145.

⁹⁵ *Ibidem*, nr 429.

⁹⁶ *Ibidem*, nr 1584.

⁹⁷ *KDK* I, nr XXXII, s. 36.

⁹⁸ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 117; zob. też: J. Wyrozumski, *Dzieje Krakowa*, s. 323, wg *Księgi lawnicze*, nr 474.

⁹⁹ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 117.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 123.

¹⁰¹ Zob. D. Niemiec, *Krakowski kwartał*, s. 72–73 (*Żydzi w średniowiecznym...*: nr 64 (wg Teki Grabowskiego, E 23, s. 795), nr 253, nr 309; H. Zaremska, *Ulica Żydowska...*, s. 125.

¹⁰² H. Zaremska, *Ulica Żydowska...*, s. 123.

¹⁰³ J. Kurtyka, *Tęczyńscy...*, s. 452.

¹⁰⁴ S. Opalińska, *Józef Brodowski, 1781–1853, malarz i rysownik starego Krakowa*, „Biblioteka Krzysztoforska”, nr 1, Kraków 2005, poz. kat. 406, s. 330–331.

muro civitatis, za posesją Jana z Tęczyna, dotyczy zapiska z 1457 roku¹⁰⁵. W 1475 roku potwierdzono położenie Starej Synagogi niedaleko siedziby Tęczyńskich¹⁰⁶, to samo w 1476 roku¹⁰⁷. W roku 1531 pisano o baszcie za dworem Andrzeja Tęczyńskiego¹⁰⁸, natomiast w 1565 występuje *curia D. Barzy* – ostatni ślad własności magnackiej na terenie posesji pod murem miejskim¹⁰⁹. W roku 1569 powraca (?) własność miejska (*Curia Civitatis*)¹¹⁰, co jest odnotowane w kolejnych latach: 1576¹¹¹; 1577¹¹², 1578¹¹³, 1580¹¹⁴, 1582¹¹⁵; 1602, 1609 – „dwór miejski przy S. Anny furtce”, co poniekąd świadczy o okazałości zabudowy pozostałej po poprzednich właścicielach¹¹⁶. W wieku XVII była tu przez pewien czas mennica królewska¹¹⁷, stąd ulica oddzielająca od niej blok nr 27 była zwana Mennicą lub Miednicą¹¹⁸. Wzmianki o mennicy: 1607¹¹⁹; 1613: „dwór u S. Anny furtki gdzie mennica K.J. Mości”¹²⁰; 1614¹²¹; 1621¹²². W roku 1632 „mennica miejska”¹²³; rok 1656: „mennica u furtki S. Anny”¹²⁴; 1657¹²⁵; 1658: „kamienica albo Mennica”¹²⁶; 1660: „kamienica *alias* Stara Mennica przy Furtce S. Anny”¹²⁷. Mennicę, zapewne już nieczynną, wspomniano jeszcze w latach 1661 i 1662¹²⁸. W roku 1765 plac

¹⁰⁵ *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 459.

¹⁰⁶ *Ibidem*, nr 537.

¹⁰⁷ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 82–83; *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 546 (wg Teki Grabowskiego E 23, s. 791).

¹⁰⁸ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 83; z kolei Tomkowicz myli się, przypisując posesji przy murze miejskim późniejsze wzmianki: rok 1578 – „*curia d. Tęczyński* stoi przy *parvum Collegium*”, czyli przy Collegium Minus; bez daty wzmianka o domu Tęczyńskich „pod Topory”, przy tymże Kolegium – w rzeczywistości zapiski te dotyczą kamienicy znajdującej się przy ulicy Jagiellońskiej, naprzeciwko Collegium Minus (ustalenia autorów artykułu).

¹⁰⁹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2519 (tzw. szos).

¹¹⁰ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2522 (tzw. szos).

¹¹¹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2529 (tzw. szos).

¹¹² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2531 (tzw. szos); zob. wzmianka odnosząca się do roku 1577 w dziewiętnastowiecznych aktach hipotecznych (*APKr.*, luźne akta hipoteczne, nr 298).

¹¹³ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2536 (tzw. szos).

¹¹⁴ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2543 (tzw. szos).

¹¹⁵ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2550 (tzw. szos).

¹¹⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2568 (tzw. szos); rkps 2575 (tzw. szos).

¹¹⁷ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 80.

¹¹⁸ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Południowo-zachodni...*, s. 20; A. Grabowski – liczne wzmianki z wieku XVII i XVIII (*APKr.*, teka E 19, s. 357–366); S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 82.

¹¹⁹ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 63–64.

¹²⁰ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2581 (tzw. szos).

¹²¹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2588 (tzw. szos).

¹²² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2597 (tzw. szos).

¹²³ *Rejestry gospód w Krakowie z lat 1632 i 1649. Ze zbiorów Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie i Biblioteki Jagiellońskiej*, wyd. K. Fpolprecht, „Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Fontes Cracoviensis, nr 11, Kraków 2005, s. 54.

¹²⁴ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2628 (tzw. szos).

¹²⁵ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2630 (tzw. szos).

¹²⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2634 (tzw. szos).

¹²⁷ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2637 (tzw. szos).

¹²⁸ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2638, 2639, 2640 (tzw. szos).

po niej mierzył: 115 × 45 łokci¹²⁹. Zabudowa na posesji miejskiej została zniesiona najpóźniej w 1826 roku¹³⁰.

A teraz wróćmy jeszcze do bloku nr 27 – istotne jest w nim ustalenie zasięgu posesji o elewacjach frontowych wychodzących w pierwszą od Rynku przecznice, czyli dzisiejszą ulicę Jagiellońską. Nie posiadała ona własnej nazwy, być może niekiedy zwano ją *vicus Iudeorum*¹³¹, które to miano może też się odnosić do ulicy bliższej murowi miejskiemu. W roku 1392 przecznica to *parva platea*¹³². Od roku 1392 następował w bloku nr 27 wykup nieruchomości pod przyszłą siedzibę Akademii – frontowe partie nabywanych posesji znajdowały się przy tejże przecznicy, przy ulicy Żydowskiej (św. Anny) zaś stały domy wydzielone wtórnie z narożnej posiadłości Szczepana Pęcherza (zob. niżej). Sprawę prowadził Piotr Gerhardsdorf, przypuszczalnie pełnomocnik króla Władysława Jagiełły i królowej Jadwigi¹³³. Własność po Pęcherzu występowała także w innych miejscach południowo-zachodniego rejonu miasta, być może nawet na terenie bloku nr 27 – przy ul. Gołębiej¹³⁴. Najstarsza zabudowa bloku znacznie wyprzedza czasy uniwersyteckie. Około roku 1300 na narożnej działce (przecznica/ul. Żydowska) stał kamienny budynek wieżowy, a w miejscu narożnego Collegium Minus, przy ulicy Gołębiej, dwa murowane budynki o rzutach prostokątnych¹³⁵. Dzisiejsze piwnice tych domów były parterami bądź częściowo tylko pograżonymi przyziemiami¹³⁶. W roku 1393 był wzmiankowany jakiś *dwor* oraz oficyny domu Pęcherza ciągnące się wzdłuż ulicy św. Anny, a także dom Żyda Josmana przy tejże ulicy¹³⁷. Josman zdaje się, przed „epoką uniwersytecką”, był największym posesjonatem na terenie bloku. W roku 1439 przy przecznicy znajdował się murowany skład czy też stodoła Jana ze Świdnicy¹³⁸. Obok rozciągała się *curia* Piotra Gerhardsdorfa¹³⁹. Ponadto na terenie bloku znajdowały się wspomniane wyżej nieruchomości gminy żydowskiej. Jeżeli zachowały się po nich jakieś widoczne dziś ślady, to tylko w gmachu Kolegium Mniejszego, stojącym na narożnej działce

¹²⁹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 1390, s. 123.

¹³⁰ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 81–82; S. Sławiński, J. Hiżycka, *Południowo-zachodni...*, s. 20.

¹³¹ S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 142 i nast.

¹³² S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115; *idem*, *Ulice...*, s. 142.

¹³³ A. Włodarek, *Architektura średniowiecznych kolegiów i burs Uniwersytetu Krakowskiego*, Kraków 2000, s. 88.

¹³⁴ *Księgi lawnicze*, nr 1340.

¹³⁵ Zob. S. Sławiński, *Badania architektoniczne piwnic Collegium Minus*, Kraków 2002, mps.

¹³⁶ Zob. W. Komorowski, *Najstarsze kamienice krakowskie*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1997, t. XLII, s. 115, przypis 42; dodajmy, że autor ten sugeruje częściowe zakrycie dolnych partii murów nasypami ziemnymi, co miało wynikać z płytkiego posadowienia fundamentów (*ibidem*, s. 113, przypis 30). Wcześniej Władysław Grabski był przeciwnikiem uznania dzisiejszych piwnic kamienic za ich pierwotne partery, aczkolwiek znany mu był problem częściowego tylko pograżenia dzisiejszych piwnic, które jednak uznawał za pierwotne podpiwniczenie (W. Grabski, *Średniowieczne przedproża domów krakowskich*, „Biuletyn Krakowski”, 1960, t. II, s. 25–27, s. 30 – ryc. 5; s. 33 – ryc. 7).

¹³⁷ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115; K. Estreicher, *Collegium Maius, dzieje gmachu*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. CLXX, Prace z Historii Sztuki, 1968, z. 6, s. 55; *CDUC I*, nr VIII, s. 14 i nast.

¹³⁸ *CDUC I*, nr XCII, s. 182; nr XCIV, s. 184; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 117.

¹³⁹ *CDUC I*, nr VII, s. 14; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115; lokalizacja „kuri” przy przecznicy została zauważona przez H. Zaremską (*Ulica...*, s. 119).

o szerokości „kuryjnej”, ale w wieku XIV podzielonej na dwie posesje¹⁴⁰. Na zachodniej stał murowany budynek z wejściem od strony wnętrza działki (od północy). Mogła być to budowla gminy żydowskiej – nawet synagoga lub raczej jeden ze szpitali¹⁴¹. Budynek powiększono w drugiej połowie wieku XIV o trakt tylny¹⁴². Na nieco szerszej posesji narożnej stał nieco późniejszy (lub przebudowany w drugiej połowie XIV wieku) dom również murowany. Naszym zdaniem w nim, znacznie później, znalazła siedzibę Bursa Bogatych¹⁴³. Z kolei w miejscu dzisiejszego Kolegium Witkowskiego istniały posesje, na których należy domyślać się chrześcijańskiej oraz być może żydowskiej własności.

Na przełomie XIV i XV wieku partery oraz przyziemia wcześniejszej zabudowy były już piwnicami, a to na skutek podniesienia poziomów użytkowych ulic i podwórz¹⁴⁴. Akademia, odnowiona w roku 1400, rozpoczęła działalność w kamienicy narożnej (dziś ul. Jagiellońska/św. Anny) wykupionej od spadkobierców Szczepana Pęcherza¹⁴⁵. Podobno zaraz po roku 1400 nastąpiła fundacja Collegium Minus o nieustalonej w dzisiejszym stanie badań siedzibie¹⁴⁶. Dalsze zakupy dla Akademii objęły „oficyny” działki Pęcherza oraz posesje przy przecznicy (ul. Jagiellońskiej). Mniej więcej do roku 1440 w posiadaniu Akademii znalazł się obszar niemal całej wschodniej części bloku, w tym niewielki ogród akademicki przy ul. Gołębiej¹⁴⁷. Architektoniczne scalenie nieruchomości, które weszły w Kolegium Większe, nastąpiło zapewne w latach pomiędzy pożarami 1462 i 1492, a początek akcji mógł nastąpić jeszcze przed rokiem 1462. Jak dotąd sądzono, powstał wówczas wewnętrzny dziedziniec Kolegium otoczony dwupiętrowymi skrzydłami¹⁴⁸. Wyniki ostatnich badań pozwalają mniemać jednak o bardziej skomplikowanych przemianach Collegium Maius.

Wspomniany już pożar 1462 roku strawił zarówno budynki uniwersyteckie, jak i zapewne gminy żydowskiej¹⁴⁹. Chyba to ułatwiło wykup w roku 1469 przez braci Długo-

¹⁴⁰ S. Sławiński, *Collegium Minus*.

¹⁴¹ Według Tomkowicza, w roku 1430, naprzeciwko domu zwanego *Ierusalem* (narożnik ul. Jagiellońskiej i Gołębiej) miała stać synagoga (S. Tomkowicz, *Ulice...*, s. 140).

¹⁴² D. Niemiec, *Krakowski kwartał...*, s. 78–79. Badacz ten sądzi, że rozbudowany gmach mieścił w wieku XV Bursę Bogatych.

¹⁴³ Zdaniem Dariusza Niemca dom ten mógł być wzmiankowanym w roku 1436 domostwem Abrahama, syna Jakuba. Zob. D. Niemiec, *Krakowski kwartał...*, s. 79 (wg zapiski w: *Żydzi w średniowiecznym...*, nr 323).

¹⁴⁴ Pogląd w mieście powszechny, np. ustalenia zespołu badawczego wschodniej partii Rynku Głównego (dr Sławomir Dryja i inni).

¹⁴⁵ Dokument z 26 lipca 1400 r. wystawiony przez Władysława Jagiełłę, *CDUC I*, nr XVI, s. 28; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 88.

¹⁴⁶ K. Estreicher, *Dawne budynki Uniwersytetu Jagiellońskiego [w:] Gospodarka i budynki Uniwersytetu Jagiellońskiego od XV do XVIII w.*, Zeszyty Naukowe UJ, CCCXXXIII, Prace Historyczne, z. 45, s. 22, 41.

¹⁴⁷ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Rozwój...*, s. 29.

¹⁴⁸ S. Sławiński, J. Hiżycka (konsultacja naukowa A. Włodarek), *Collegium Maius, piwnice gmachu – opracowanie historyczne i badania architektoniczne piwnic*, PKZ „ARKONA”, sp. z o.o., Pracownia Dokumentacji Naukowo-Historycznej, Kraków 1999, mps, s. 121 i nast.; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 63.

¹⁴⁹ O pożarze tym, w kontekście losów Kolegium Większego, pisał K. Estreicher (*Collegium...*, s. 63 i nast.).

szów synagog i ich przyległości¹⁵⁰. Mylił się Bałaban, pisząc o zakupie dokonany dla rozszerzenia Collegium Maius¹⁵¹. W rzeczywistości nabyto nieruchomości, które nigdy nie weszły w jego obręb, a znajdowały się w zachodniej partii bloku. Natomiast być może wtedy nabyto zachodnią część późniejszego Collegium Minus oraz powiększono ogród akademicki (wzmiankowany po raz pierwszy w roku 1467¹⁵²). Po próbach osadzenia w zachodniej części bloku Kartuzów (rok 1480) oddano ją w posiadanie Akademii¹⁵³. Prawdopodobnie przejęto wówczas przede wszystkim dzisiejszą posesję przy ul. św. Anny 12. Niejasny natomiast jest ówczesny stan własnościowy nieruchomości położonych przy ulicy Garncarskiej (Gołębiej), wzmiankowanych wcześniej jako należących do chrześcijan. Być może przed rokiem 1469 wykupili je Żydzi lub ominęła je transakcja z tego roku. Nowy nabytek o dziwo nie pociągnął za sobą poważniejszej inwestycji akademickiej. Nowe place (domy?) wynajęto lub sprzedano¹⁵⁴. Niezupełnie też ma rację Bałaban, pisząc, że „zimna ręka budowniczego zmiotła szybko wszystkie pamiatki i wzniosła na nich nowe budowle akademickie”¹⁵⁵ – poza murowanym Collegium Minus, osadzonym zresztą w starszych budynkach, oraz drewnianą Bursą Niemiecką po roku 1469 nie zbudowano tu nic dla Akademii. Można raczej podejrzewać, że budynki po Żydach spłonęły w pożarze w roku 1462 lub przebudowano je na domy mieszkalne. Jeszcze w XVI i pierwszej połowie XVII wieku stały w zachodniej części bloku domy prywatne – przy ul. św. Anny oraz Gołębiej. Nieruchomości te Akademia stopniowo nabywała, a niektóre posesje być może odzyskiwała. Narożna posesja przy ul. Gołębiej, z Bursą Bogatych i Kolegium Mniejszym, ponoć działającym od roku 1400, a w roku 1449 osadzonym w drewnianym budynku (stojącym zapewne w pierzei przecznicy, za budynkiem narożnym)¹⁵⁶, swój ostateczny kształt osiągnęła, naszym zdaniem, najpóźniej po roku 1469. W nowej siedzibie osadzono Kolegium Mniejsze – w roku 1475 lub 1476¹⁵⁷. Tomkowicz sądzi, że nowe Kolegium to przedtem w całości gmach Bur-

¹⁵⁰ CDUC II, nr CCXXIII, s. 262, nr CCXXIV, s. 263; także *APKr*, Księga hipoteczna gminy III, WMK, Hip. 6, nr 300; *ibidem*, Akta hipoteczne luźne, WM., 384, nr 300; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 119.

¹⁵¹ M. Bałaban, *Historia...*, s. 56.

¹⁵² K. Estreicher, *Collegium...*, s. 158.

¹⁵³ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 120; K. Estreicher stwierdził: „Uniwersytet w ciągu XV wieku wszedł w posiadanie całego kwartału naprzeciwko kościoła św. Anny” (*Collegium...*, s. 51).

¹⁵⁴ Nie znamy zapisek z epoki dotyczących takich transakcji.

¹⁵⁵ M. Bałaban, *Historia...*, s. 58

¹⁵⁶ Lokalizację drewnianego Collegium Minus potwierdza pośrednio zapiska z 1457 roku: dom szlachcica Belonki (część dzisiejszego zachodniego skrzydła Kolegium Kołłątaja) położony był naprzeciwko Collegium Minus (CDUC II, nr CLXXXIX, s. 185 i nast.; *Arch. UJ*, fasc. 288 i ½); CDUC III, nr CCL, s. 46; J. Muczkowski, *Mieszkania i postępowanie uczniów krakowskich w wiekach dawniejszych*, Kraków 1842, s. 14 i nast.; J. Szujski, *Założenie i urządzenie Collegii Minoris*, „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce”, 1878, t. I, s. 95, 98; *BJ*, Żegota Pauli, rkps 5354 II; K. Pie-radzka, *Uniwersytet Krakowski w służbie państwa i wobec soborów w Konstancji i Bazylei* [w:] *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*, red. K. Lepszy, Kraków 1964, t. I, s. 128; K. Estreicher, *Dawne...*, s. 22; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 255.

¹⁵⁷ J. Szujski, *Założenie*, s. 100; CDUC, t. III, nr CCL, s. 45; rozpoznanie substancji architektonicznej w piwnicach – S. Sławiński, Collegium Minus.

sy Bogatych¹⁵⁸. Kolejny pożar nastąpił w roku 1492, a rok później podjęto odbudowę Collegium Maius, na ustalonej od pewnego czasu posesji o powierzchni dwóch kurii oraz obejmującej południowo-wschodni aneks, w obrębie którego zbudowano *Librarię*¹⁵⁹. Wcześniej, w roku 1488, zapewne przy zachodnim murze Kolegium Mniejszego, stała drewniana Bursa Niemiecka¹⁶⁰. Był to też czas przejmowania przez Akademię dzisiejszej posesji przy ul. św. Anny 10 (zob. niżej). Natomiast nic nie wiemy o ówczesnych losach domów prywatnych przy ul. św. Anny i Gołębiej. Być może niektóre z nich przetrwały pożar 1692. W zachodniej części bloku stały wówczas domy mieszkalne, prywatne osadzone na gruncie w jakiejś części akademickim. W wieku XVI przy ul. św. Anny, pod dzisiejszym nr 12, stały trzy domostwa¹⁶¹. Nie sposób określić ich związku z zabudową pozostałą po Żydach, niemniej sądzimy, że stały w miejscu przynajmniej jednej z dwóch synagog. Dom pierwszy od wschodu, w roku 1502 należał do niejakiej Ciołkowej¹⁶²; jako własność kanonika Ciołka wzmiankowany był w roku 1517 (obok stał dom Goldschlagersa – św. Anny 10)¹⁶³. Ponowne o nim zapiski powstały w latach: 1528¹⁶⁴, 1551¹⁶⁵.

W roku 1553 spisano wszystkie trzy domy, idąc od wschodu: dom Ciołka, w domu środkowym mieszkał lub działał Szaga karczmarz, dom narożny należał do niejakiego Gołego¹⁶⁶. W roku 1565: dwa domy Ciołka i dom Stanisława Gołego¹⁶⁷. W roku 1569 pamiętano o własności Ciołka, ale oba domy posiadał Jan Trzycieski¹⁶⁸. Były to budynki drewniane, o niektórych ścianach murowanych, z drewna była nawet zbudowana część ścian w piwnicach. Domy Trzycieskiego mieściły się pod jednym dachem, co utwierdza przypuszczenie o wydzieleniu ich ze starszego, dużego budynku, i były „z dawna zbudowane”. Dom pierwszy od wschodu był mniejszy¹⁶⁹. Tradycję własno-

¹⁵⁸ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 119. Podobnie sądzi Andrzej Włodarek (A. Włodarek, *Architektura...*, s. 255–257).

¹⁵⁹ Zob. A. Włodarek, *Architektura...*, s. 118 i nast.

¹⁶⁰ Wzmiankowana w: *Acta rectoralia Almae Universitatis Studii Cracoviensis 1469–1580*, wyd. W. Wislocki, t. I, Kraków 1893–1897, nr 1097, s. 238; K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, t. II, Kraków 1900, s. 352–353; J. Muczkowski, *Mieszkania...*, s. 39–40; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 120–121; *Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab a. 1441–1589*, wyd. H. Barycz, Kraków 1933, nr 90, s. 56, przypis 1; K. Estreicher, *Dawne...*, s. 46–47.

¹⁶¹ Zob. J. Hiżycka, S. Sławiński, *Kolegium Nowodworskiego, Kraków, ul. Św. Anny 12, opracowanie historyczne wraz z badaniami architektonicznymi dziedzina*, PKZ „ARKONA”, sp. z o.o., PDNH, Kraków 1998 mps, t. I, s. 13–14.

¹⁶² *Biblioteka Jagiellońska*, Żegota Pauli, rkps 5354 II; *CDUC* III, nr CCCL, s. 210.

¹⁶³ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 96.

¹⁶⁴ *Arch. UJ*, dok. pap., 268, nr 5906.

¹⁶⁵ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2507 (tzw. szos).

¹⁶⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2510 (tzw. szos).

¹⁶⁷ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2519 (tzw. szos).

¹⁶⁸ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2522 (tzw. szos); wg Tomkowicza dom Ciołka przeszedł w posiadanie Trzycieskiego, znanego wówczas humanisty i heretyka, w roku 1572 (S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 125).

¹⁶⁹ Oryginał w: *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 1377, s. 60. Druk w: *Księga wiertelnicza krakowska*, cz. I (1568–1577), wyd. K. Jelonek-Litewka, A. Litewka, Ł. Walczy, „Fontes Cracoviensis” 5, Kraków 1997, nr 39, s. 88–89.

ści Ciołka odnotowano jeszcze w roku 1571, wspominając też narożny dom Gołego¹⁷⁰. Prawdopodobnie wszystkie trzy domy można nazwać późnogotyckimi (dawniej gminy żydowskiej?). W zapiskach późniejszych występuje Trzycieski oraz Zofia Goła: 1576¹⁷¹, 1577¹⁷². W roku 1570 lub raczej 1577 Akademia nabyła dom narożny Gołego¹⁷³. Niemniej w roku 1578 zapisano: dwa domy Trzycieskiego, w domu narożnym zaś nadal Zofia Goła, ale i Jan Puchwicz karczmarz¹⁷⁴. Analogicznie domy te opisano w latach: 1579¹⁷⁵, 1580 (dom Z. Gołej jako sprzedany Akademii)¹⁷⁶. W roku 1581 właściciel Trzycieski występował w dwóch domach, a trzeci dom wzmiankowany jako kolegiacki (akademicki)¹⁷⁷. Trzycieski pozostawał właścicielem obu domostw jeszcze w początkach wieku XVII. Budynek pierwszy od wschodu w roku 1598 opisano jako dom częściowo murowany leżący „podle *Collegium Wielkiego*” w ulicy św. Anny¹⁷⁸. Dom sąsiedni (środkowy z trzech ww.) był w roku 1607 również tylko częściowo murowany¹⁷⁹. W roku 1606 lub 1607 oba domy Trzycieskiego zakupił Adam Romer ze Stężycy, proboszcz od św. Mikołaja¹⁸⁰, a po jego śmierci, około roku 1620, nieruchomości te przejęła Akademia¹⁸¹. Jednakże w miejskich spisach podatkowych już w roku 1607 były tu dwie, a w 1609 trzy „kamienice kolegiackie”¹⁸². Tradycję własności Trzycieskiego, określonej jako „kamienica wielka” (połączone dwa domy?), odnotowano w roku 1610¹⁸³. W innych zapiskach (1608 i 1611) podano, że kamienica Romera ze Stężycy była w części murowana, a w części drewniana¹⁸⁴. Trzy kamienice kolegiackie występują w zapiskach z lat: 1612¹⁸⁵, 1613¹⁸⁶, 1614¹⁸⁷, 1621¹⁸⁸, 1635¹⁸⁹. W roku 1636 podjęto zamysł scalenia owych trzech posesji i zbudowania na nich gmachów dla nowych *Classes*, czyli akademickiej szkoły średniej. Ich budowa (przez Jana Leitnera) została ukończona w 1643 ro-

¹⁷⁰ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2523 (tzw. szos).

¹⁷¹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2529 (tzw. szos).

¹⁷² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2531 (tzw. szos).

¹⁷³ Datę 1570 podaje Tomkowicz (S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 126); *APKr.*, Akta miasta Krakowa, sygn. WM 384, nr 298.

¹⁷⁴ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2535 (tzw. szos).

¹⁷⁵ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2540 (tzw. szos).

¹⁷⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2543 (tzw. szos).

¹⁷⁷ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2546 (tzw. szos).

¹⁷⁸ Oryginał w: *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 1377, s. 676. Druk w: *Księga wiertelnicza*, cz. IV, nr 678, s. 28–29.

¹⁷⁹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 1378, s. 13.

¹⁸⁰ J. Bał, *Semper in altam. Z dziejów Szkół Nowodworskich*, Kraków 1976, s. 39–40; H. Barycz, *Historia Szkół Nowodworskich od założenia do reformy H. Kollątaja*, Kraków 1988, s. 179; zob. też S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 125–126.

¹⁸¹ *Biblioteka Jagiellońska*, Żegota Pauli, rkps 5354 II; J. Leniek, *Książka pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia gimnazjum Św. Anny w Krakowie*, Kraków 1888, s. XLII; J. Bał, *Semper...*, s. 39–40.

¹⁸² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps: 2571, 2575 (tzw. szos).

¹⁸³ *Arch. UJ*, dok. pap., fasc. 268, nr 5937, 5939.

¹⁸⁴ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 1378, s. 55–56, 170–171.

¹⁸⁵ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps: 2578 (tzw. szos).

¹⁸⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps: 2581 (tzw. szos).

¹⁸⁷ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps: 2588 (tzw. szos).

¹⁸⁸ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2597 (tzw. szos).

¹⁸⁹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2607 (tzw. szos).

ku¹⁹⁰. W dwa budynki (frontowy i tylny) nowego zakładu weszły, przynajmniej w partii piwnic, mury starszej zabudowy. Kłopoty i usterki, które wystąpiły w trakcie budowy, można podsumować cytatem (1643): „Grunty stare w piwnicach powariowane potrzeba podmurować”¹⁹¹. Za główną posesją urządzono dodatkowe podwórze z budynkiem sanitariatów. Grunt ten mógł być reliktem danego podziału własności, pamiętającym gminę żydowską.

W tym samym okresie przy ul. Gołębiej znajdował się ogród akademicki, którego zaczątkiem mógł być zakup, w roku 1417, rozległej posesji Żyda Szmula¹⁹². Obok pod koniec wieku XV stały: Collegium Minus i Bursa Niemiecka oraz nieruchomości prywatne – te ostatnie w południowo-zachodniej części bloku. Hanna Zaremska widzi tym rejonie prywatne domy żydowskie (1421–1469)¹⁹³. Niemniej już w pierwszej połowie wieku XV następuje „okres rosnącej obecności chrześcijan”¹⁹⁴. Nie wiemy nic o ewentualnej własności gminy żydowskiej sięgającej tej ulicy. W wieku XVI i XVII w południowo-zachodniej partii bloku znajdowały się trzy posesje¹⁹⁵. Ich zależność od Akademii pozostaje niejasna. Nie wiemy też, ile domów prywatnych było tu pod koniec wieku XV. Bruki z XV/XVI wieku, odkryte na terenie ogrodu akademickiego, można uznać za nawierzchnię podwórzy posesji znajdujących się w tym czasie przy ul. Gołębiej¹⁹⁶. Drewniana Bursa Niemiecka stanęła w roku 1488 z fundacji Jana z Głogowa¹⁹⁷. Odkryte niedawno relikty drewnianej, szkieletowej zabudowy pozostały naszym zdaniem po tej bursie¹⁹⁸. W czasach nieco późniejszych miała tu stać Bursa Nowa, zbudowana w miejscu Niemieckiej po pożarze w 1523 roku¹⁹⁹. Tomkowicz twierdził, że także była drewniana, a w 1655 roku ponownie spalili ją Szwedzi, po czym już jej nie odbudowano²⁰⁰. Przyjrzyjmy się Bursie Nowej. Jak już wspomniano, w bloku nr 27, przy ul. Gołębiej, oprócz budynków akademickich stały domy mieszkalne, zapewne drewniane lub tylko częściowo murowane. W roku 1560 wspomniano dom stojący za (*retro*)

¹⁹⁰ Problem budowy Kolegium omówiono przede wszystkim w: J. Muczowski, *Wiadomości o Kolegium Władysławsko-Nowodworskim, czyli dzisiejszym Liceum S. Anny w Krakowie*, Kraków 1849; J. Leniek, *Książka...*, s. LXXVIII; S. Tomkowicz, *Przyczynki do historii kultury Krakowa w pierwszej połowie XVII wieku*, „Archiwum Naukowe wydawnictwa Towarzystwa Dla Popierania Nauki Polskiej”, dział I, t. V, z. 1, Lwów 1912, s. 69–72; H. Barycz, *Historia...*, s. 96 i nast., 104, 138 i nast., 156, 179–180, 182, 185, 242; B. Kleszczyńska, *Collegium Nowodworskiego przy ul. Św. Anny 12, dokumentacja historyczno-architektoniczna*, PKZ Kraków 1972, mps; J. Hiżycka, S. Sławiński, *Kolegium Nowodworskiego*.

¹⁹¹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 1379, s. 151.

¹⁹² K. Estreicher, *Collegium...*, s. 55.

¹⁹³ H. Zaremska, *Ulica Żydowska...*, s. 124.

¹⁹⁴ *Ibidem*.

¹⁹⁵ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Południowo-zachodni...*, s. 25.

¹⁹⁶ D. Niemiec, *Bruki na placach i ulicach średniowiecznego zespołu miejskiego Kraków – Kazimierz – Kleparz* [w:] *Ulica, plac i cmentarz w publicznej przestrzeni średniowiecznego i wczesnonowoczesnego miasta Europy Środkowej*, „Wratislavia Antiqua, Studia z dziejów Wrocławia”, t. 13, Wrocław 2011, s. 284–285 – ryc. 6.

¹⁹⁷ J. Muczowski, *Mieszkania...*, s. 39–40; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 120–121.

¹⁹⁸ Zob. D. Niemiec, *Bruki...*, s. 285 – ryc. 6.

¹⁹⁹ *Biblioteka Jagiellońska*, Żegota Pauli, rkps nr 5354 II; A. Karbowski, *Mieszkania żaków krakowskich w XIV do XVI w.*, Lwów 1887, s. 12; zob. K. Estreicher, *Dawne...*, s. 46–47.

²⁰⁰ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 126.

Kolegium Większym naprzeciwko (*ex opposito*) Bursy Nowej²⁰¹. W roku 1565 spisano posesje z całej ulicy – najpierw wzdłuż pierzei południowej – wymieniając kolejno (w miejscu dzisiejszego Collegium Novum): Bursę *Ierusalem*, Bursę *Philosophorum* oraz Bursę Nową itd. Następnie – idąc od muru miejskiego, w bloku nr 27 – posesje: Błażeja Żurowskiego introligatora; Hieronima kamieniarza i doktorowej Marcikowej; potem już tylko Kolegium Mniejsze, z pominięciem Bursy Niemieckiej lub Nowej²⁰². Z powyższego wynika, że jakaś inna (?) Bursa Nowa znajdowała się po drugiej stronie ulicy Gołębiej²⁰³. W roku 1569 powtórzono analogiczny stan własności²⁰⁴. W roku 1573 powstał spis szczególnie ważny – począwszy od muru miejskiego, w bloku nr 27 następowali posesjonaci: Bielski owieśnik, Włochowa niewiasta (niewątpliwie wdowa po Hieronimie), Szymon introligator. Następnie spisano Bursę Niemiecką, po niej dom Klemensa introligatora (nie wiadomo, gdzie stał) oraz Kolegium Mniejsze, w którym (lub obok) działał niejaki Sapienti²⁰⁵ – nazwisko godne zapamiętania (zob. niżej). W późniejszych spisach podatkowych brak wzmianek o Bursie Niemieckiej, co pozwala mniemać, że została zniesiona. Sapienti natomiast występuje obok Kolegium Mniejszego w latach: 1576–1577²⁰⁶, 1578²⁰⁷, 1580²⁰⁸, 1582²⁰⁹. Potem jakiś Sapienti działa po drugiej stronie ulicy. Zresztą już w 1558 roku Uniwersytet otrzymał budynek stojący poza blokiem nr 27, obok Bursy Filozofów, zwany Bursą Nową; tamże w roku 1586 pomieszczono akademicką szkołę średnią (*Classes*), później przeniesioną na posesję przy ul. św. Anny 12²¹⁰. W wieku XVII budynki mieszkalne w bloku nr 27, stojące przy ulicy Gołębiej, to „domy kolegiackie (akademickie)”²¹¹. W roku 1602 występuje jakieś „Na Kolegiackim”²¹². Pojedynczy dom kolegiacki pojawia się w spisach z lat: 1607²¹³ i 1613²¹⁴. Jak już wspomniano, ówczesną Bursę Nową lokujemy poza blokiem nr 27, przy Bursie Filozofów. Dodatkowy na to dowód jest stosunkowo prosty: w roku 1602 „w classie Nowej Bursy” mieszkał Stanisław Sapienti (nie wiemy, czy wyżej wspomniany, czy też jego krewny); ktoś inny również mieszkał czy działał „pod Nową Bursą w piwnicy”²¹⁵. W roku 1609 natomiast ten sam Sapienti mieszkał w *Classes*, a więc na pewno w budynku szkoły średniej znajdującej się przy Bursie Filozofów²¹⁶. W roku 1614 zapisano identyczną informację²¹⁷; a w 1621 zestawiono kolejno: *Classes*, Bursę Filozofów oraz Bursę *Ie-*

²⁰¹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 16, s. 839.

²⁰² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2519 (tzw. szos).

²⁰³ W gruncie rzeczy nie jest wyjaśnione, czy nie było dwóch takich burs.

²⁰⁴ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2522 (tzw. szos).

²⁰⁵ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2527 (tzw. szos).

²⁰⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2529, 2531 (tzw. szos).

²⁰⁷ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps: 2527, 2535 (tzw. szos).

²⁰⁸ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2543 (tzw. szos).

²⁰⁹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2550 (tzw. szos).

²¹⁰ H. Barycz, *Historia...*, s. 63 i nast.

²¹¹ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Południowo-zachodni...*, s. 27 i nast.

²¹² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2568 (tzw. szos).

²¹³ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2571 (tzw. szos).

²¹⁴ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2581 (tzw. szos).

²¹⁵ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2568 (tzw. szos).

²¹⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2575 (tzw. szos).

²¹⁷ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2588 (tzw. szos).

*rusalem*²¹⁸. Podział całej południowej części bloku nr 27 przedstawiono w „Regestrze” z roku 1632: Collegium Minus, ogród akademicki, „domy dwa Collegiackie” i „dom czapnika Trześni od muru idąc”²¹⁹. W roku 1637 wspomniano tylko dom Jana Trześni²²⁰, a w 1642 – dwa domy Kolegiackie²²¹; podobnie w 1647 roku²²². Dom Trześni zakupiono dla Akademii w roku 1648²²³. W piwnicach Kolegium Witkowskiego są zachowane fragmenty starych murów związanych z ww. domami²²⁴. Jeszcze w roku 1649 przy ul. Gołębiej stały trzy domy kolegiackie (“strona druga tejże ulicy idąc od muru”), pierwszy dom był opuszczony, dwa pozostałe zaś zamieszkiwali czynszownicy; zaraz po domach wymieniono stajnię akademicką (w ogrodzie akademickim lub na posesji przy ul. św. Anny 10)²²⁵. Trzy domy kolegiackie istniały jeszcze w latach: 1653²²⁶, 1654 (po drugiej stronie ulicy: *Classes* stare, Bursa Folozofów i Jerozolimska)²²⁷, 1656²²⁸, 1657²²⁹. W roku 1658 trzy domy kolegiackie opisano jako „rozebrane”²³⁰. Niewątpliwie o powierzchnię działek tych domów powiększono ogród akademicki²³¹, przy czym Bursę Niemiecką, o ile jeszcze istniała, na pewno też wyburzono²³².

Cały (!) blok nr 27 został przedstawiony na rysunku z drugiej połowy XVII wieku, już jako wyłączna własność akademicka (il. 1). Widoczny na nim jest podział na posesje i zabudowa poszczególnych zakładów akademickich: Collegium Maius z posesją gospodarczą (św. Anny 10), Nowe *Classes* (św. Anny 12), Collegium Minus. Południowo-zachodnią partię bloku zajmował ogród akademicki z wysoką zielenią. Zresztą „Specyfikacja” z roku 1773 wymienia w bloku tylko trzy realności, wszystkie Uniwersytetu: „*Classes* Nowodworskie”, „Kolegium Większe Akademickie”, „Kolegium Mniejsze Akademickie”; ogród, jako niezabudowaną część posiadłości akademickiej po prostu pominięto²³³.

W pierwszych latach wieku XIX układ przestrzenny bloku i jego zabudowa nie uległy zmianom; natomiast w Planty weszła dawna posesja mennicy i uliczka Mennica.

²¹⁸ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2597 (tzw. szos).

²¹⁹ *Rejestr...*, s. 53.

²²⁰ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2608 (tzw. szos).

²²¹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2615 (tzw. szos).

²²² *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2622 (tzw. szos).

²²³ *Biblioteka Jagiellońska*, Żegota Pauli, rkps 5354 II.

²²⁴ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Kolegium Witkowskiego (d. Collegium Physicum), Kraków ul. Gołębia 13, dokumentacja naukowo-historyczna*, Pracownie Konserwacji Zabytków „ARKONA” sp. z o.o., PDNH, Kraków 1998, mps, s. 25 (nieдоступny dziś rysunek starych murów odkrytych w trakcie prac ziemnych przed budową Kolegium znajduje się w zbiorach *Muzeum Narodowego* w Krakowie).

²²⁵ *Rejestr...*, s. 205.

²²⁶ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2623 (tzw. szos).

²²⁷ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2624 (tzw. szos).

²²⁸ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2627 (tzw. szos).

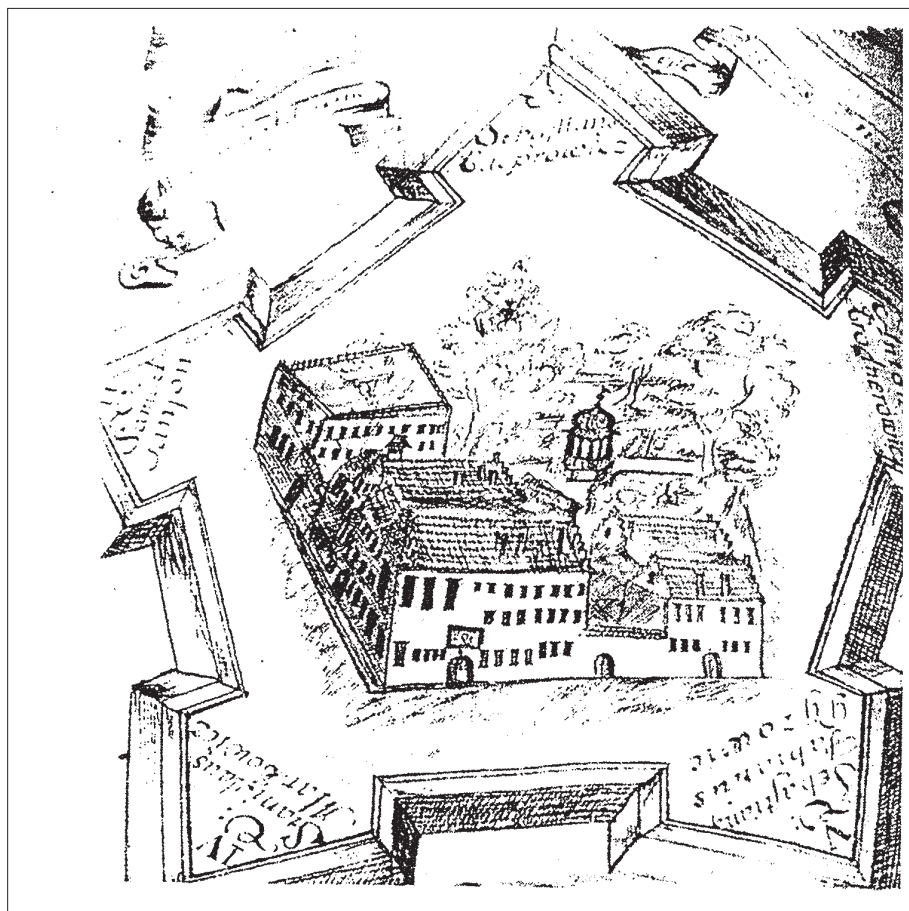
²²⁹ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2629 (tzw. szos).

²³⁰ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 2634 (tzw. szos).

²³¹ Zob. K. Follprecht, *Właściciele nieruchomości w Krakowie w 1655 roku*, „Biblioteka Krakowska” nr 142, Kraków 2001, s. 61.

²³² Według niektórych badaczy Bursa Niemiecka przetrwała do drugiej połowy wieku XVII (J. Muczkowski, *Mieszkania...*, s. 40; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 126).

²³³ *Biblioteka Jagiellońska*, *Specyfikacja pałaców, kamienic, klasztorów i domostw na łokcie wymierzonych w mieście Krakowie Anno Domini 1773 wypisana*, rkps 5509 III.

Il. 1. Widok bloku nr 27 od strony północno-wschodniej. Ilustracja w: *Liber promotionum philosophorum ordinis in Universitate studiorum Jagellonica ab a.d. 1561–1655*. Oryg. w: Biblioteka Jagiellońska, rkps 252, k. 216 v.

Następowały remonty i przebudowa gmachów uniwersyteckich. W roku 1850 Szkoły Nowodworskie stały się samodzielnym gimnazjum wyższym, a w roku 1855 dobudowano do niego skrzydło zachodnie (architekt T. Majewski) wchodzące w Planty²³⁴. W roku 1864 przeprowadzono korektę zachodniej i południowej granicy ogrodu akademickiego²³⁵. Pod koniec wieku XIX wyburzono mury graniczne i kłozety, włączając w obręb ogrodu tylne podwórze Szkół Nowodworskich²³⁶. Wiek XX wniósł ostatecznie, ale istotne zmiany w kształcie bloku nr 27 i jego zabudowy. W obrębie ogrodu zbudowano Colle-

²³⁴ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Południowo-zachodni...*, s.29.

²³⁵ J. Więckowska, *Ogród przy Collegium Maius, studium historyczne*, Politechnika Krakowska, Zakład Architektury Krajobrazu, Kraków 1986, mps, s. 45.

²³⁶ J. Hiżycka, S. Sławiński, *Kolegium Nowodworskiego...*, s. 21.

gium Physicum, czyli Witkowskiego (1908–1911), regulując przy tym ostatecznie granice południowo-zachodniej partii bloku²³⁷.

III. Dziedziniec Collegium Maius (il. I, II, XIII)

Badania architektoniczne, przeprowadzone w trakcie prac izolacyjnych fundamentów pod krużgankiem dziedzińca wniosły kolejne informacje do stanu wiedzy o rozwoju założenia Collegium Maius. Zastosowany poniżej podział na fazy odnosi się przede wszystkim do chronologii murów w krużganku.

Faza I (il. I, II, XIII)

Z obszarem badań są związane dzieje dużej narożnej działki, przed rokiem 1400 podzielonej na mniejsze posesje, a po nim scalonej, wraz z sąsiednimi, w granicach Collegium Maius. W poprzednich badaniach ustaliliśmy, że mniej więcej od roku 1300 do roku 1350 na narożnej działce (św. Anny/Jagiellońska) została ukształtowana dwuskrzydłowa kamienica narożna, w drugiej połowie wieku XIV będąca własnością szlachcica Szczepana Pęcherza z Rzeszotar, a pod koniec tego wieku jego spadkobierców. Dzisiejsze piwnice to jej pierwotne przyziemie. W schedę po Szczepanie weszły: narożna „wieża” (z około 1300) i skrzydło zachodnie dobudowane do niej w pierzei ul. Żydowskiej, a także inne nieruchomości przy tej ulicy, szybko przez spadkobierców utracone²³⁸. Zabudowa ta była związana z pierwotnym układem bloku i stała na działce wydłużonej na osi wschód–zachód, czyli równolegle do ulicy Żydowskiej. Wymiary tej posesji pokrywają się naszym zdaniem z wymiarami pełnej kurii: 36×72 łokcie = $21,1 \times 42,2$ m, przy czym tę ostatnią wartość przekroczone o 2–3 m. Murowany dom narożny był węższy od szerokości działki. Być może od południa przylegała do niego zabudowa drewniana. Po południowej stronie działki narożnej, w obrębie kolejnej kurii, przy przecznicy (ul. Jagiellońskiej), znajdowały się własności innych posesjonatów. Drugi wariant rekonstrukcji jest mniej prawdopodobny, ale należy go przypomnieć – opiera się na podziale przebiegającym prostopadle do osi ulicy magistralnej (św. Anny)²³⁹. Około roku 1350 do narożnej wieży dobudowano skrzydło zachodnie, większe od niej w rzucie i osadzone w pierzei ul. św. Anny²⁴⁰. Do około połowy wieku XIV powstał też bardzo starannie zbudowany murowany budynek w pierzei ul. Jagiellońskiej, odpowiadający południowo-wschodniej partii późniejszego gmachu Collegium Maius. Obok, od południa, przylegał do niego również murowany (przynajmniej częściowo) i starszy budynek, skład (?),

²³⁷ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Kolegium Witkowskiego...*, s. 7 i nast. (wg *Arch. UJ*, Fasc.: S II 1024, S II 1051; *APKr*, ABM Gołębia 13, dok. nr 1).

²³⁸ Ostatnie omówienie problemu w: S. Sławiński, J. Hiżycka J., *Budynki krakowskiego Collegium Maius przed połową XV wieku*, Zeszyty Naukowe UJ, MCCLXVIII, „Opuscula Musealia”, 2004, z. 13, s. 144.

²³⁹ *Ibidem*, s. 142–143, przypis 22.

²⁴⁰ *Ibidem*, s. 144.

mniej więcej odpowiadający rzutem aneksowi z *Librarią*. Stał on na posesji stosunkowo wcześniej wydzielonej z narożnej działki przy ul. Gołębiej.

Do własności rycerza Szczepana Pęcherza w tym rejonie miasta odnoszą się dwie zapiski, z roku 1367 i 1369²⁴¹. Mogą być one potwierdzeniem bardziej rozległej, niż dotąd sądzono, własności Szczepana na terenie bloku nr 27. Trudno nie podejrzewać, że reprezentowanie przez niego interesów królewskich świadczy o zamiśle fundacji akademickiej²⁴². Przypomnijmy, że Józef Szujski jednoznacznie stwierdza, iż Kazimierzowska uczelnia miała siedzibę w Krakowie, nie wskazując jednak jej miejsca²⁴³. Posesji i narożnej kamienicy po Stefanie Pęcherzu dotyczą liczne wzmianki z końca wieku XIV. Są to zapiski transakcji prywatnych, jak i działania królewskich pełnomocników. Pierwsza, odnosząca się do roku 1387, dotyczy spadkobierców Stefana: wdowy Małgorzaty i syna Franciszka²⁴⁴. W roku 1392 powstała zapiska o domach znajdujących się w przecznicy, informująca przy tym o działalności Piotra Gerhardsdorfa – królewskiego pełnomocnika²⁴⁵. Żydówka Lelka zastawiła wówczas (lub sprzedała) Gerhardsdorfovi swój dom, według Tomkowicza drewniany²⁴⁶, stojący na gruncie Anny wdowy po Jerzym Czeyn. Z kolei Gerhardsdorf był właścicielem sąsiedniego dworzyszca (*curia*)²⁴⁷. Dodajmy do tego zapiskę z roku 1396 o budynkach przy ulicy Garncarskiej (czyli dzisiejszej Gołębiej), które znajdowały się również na gruncie Anny Czeyn²⁴⁸. Daje ona pojęcie o rozległości, a zarazem płynności granic własności w omawianym rejonie. *Curia* Gerhardsdorfa to naszym zdaniem część gmachu Kolegium z Izbą Wspólną i wykuszem. Można przyjąć, że domostwo Gerhardsdorfa oraz dom Lelki przeszły w posiadanie Akademii najpóźniej do roku 1439. Hanna Zaremska identyfikuje kurię Gerhardsdorfa jako „dwor” wzmiankowany w roku 1393²⁴⁹. Budynek, zbudowany około 1350 roku, założony w układzie dwutraktowym, odpowiada Izbie Wspólnej na pierwszym piętrze Kolegium, a nawet można sądzić, że jej wykusz powstał jeszcze w epoce przed osadzeniem Uniwersytetu²⁵⁰. W roku 1392 bankier żydowski Josman kupił oficyny posesji Pęcherza znajdujące się w pierzei ul. Żydowskiej²⁵¹, a w roku 1393 wspomniano jego dom, zapewne stojący, naszym zdaniem, w miejscu zachodniego skrzydła Collegium

²⁴¹ Na wzmianki te zwrócił nam uwagę Dariusz Niemiec.

²⁴² Aktywność Stefana zauważyła Hanna Zaremska (H. Zaremska, *Ulica...*, s. 117–118).

²⁴³ J. Szujski, *Kraków aż do początków XV-go wieku. Wstępne słowo* [w:] *Najstarsze księgi*, s. XXXIII.

²⁴⁴ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115; *CDUC* I, nr XIV, s. 21 i nast.

²⁴⁵ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115; *CDUC* I, nr VII, s. 14. Należy podkreślić, że Andrzej Włodarek podtrzymuje pogląd o roli Gerhardsdorfa jako pełnomocnika króla w zakupach nieruchomości dla odnowionej Akademii (A. Włodarek, *Architektura...*, s. 88).

²⁴⁶ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115.

²⁴⁷ Lokalizację tej posesji, przy ul. Jagiellońskiej, ale bez podania konkretnego miejsca podała H. Zaremska (*Ulica...*, s. 119).

²⁴⁸ *Księgi ławnicze*, nr 2557.

²⁴⁹ H. Zaremska, *Ulica Żydowska...*, s. 119.

²⁵⁰ Zob. co pisze o tym K. Estreicher (*Collegium...*, s. 59).

²⁵¹ E. Müller, *Żydzi...*, s. 38 (wg *Księgi ławnicze*, nr 1523).

Maius²⁵², wydzielony wcześniej z narożnej działki²⁵³. Josman miał być pełnomocnikiem królewskim²⁵⁴, a jego dom graniczył z posesją zwaną „dwór”. Sądzymy, że odprzedanie oficyn spowodowało wprowadzenie na terenie bloku wtórnych, poprzecznych podziałów²⁵⁵. W roku 1394 odnotowano styk posesji Pęcherzowej z nieruchomościami Josmana, przy czym potwierdzono okazałość domostwa narożnego; część tego domu kupił właśnie Piotr Gerhardsdorf²⁵⁶; dokupując resztę w 1395 roku²⁵⁷. W roku 1396 znów potwierdzono istnienie domu Josmana²⁵⁸. Przed rokiem 1400 zajęto zabudową murowaną cały północny bok narożnej działki Pęcherza – wliczając tu i dom Josmana – sięgając aż po granicę z posesją przy ul. św. Anny 10.

Z badań architektonicznych przeprowadzonych ostatnio wynika, że około połowy wieku XIV powstała niewielka przybudówka w północno-wschodnim narożniku dziedzińca, wbudowana pomiędzy dwa skrzydła „domu Pęcherza”²⁵⁹ (il. III, VIII). Skrzydło wschodnie to narożna wieża z mniej więcej roku 1300, skrzydło północne zaś stojące w pierzei ulicy św. Anny powstało około połowy wieku XIV²⁶⁰. Przyziemie przybudówki, być może częściowo pogrążone, wcielono pod koniec wieku XV w system fundamentów krążanka i korytarzy pod nim, burząc jej wyższe partie. Obecnie zachowany jest znaczny fragment zachodniego muru przyziemia przybudówki, wyróżniający się bardzo starannie opracowanym wątkiem kamiennym. Funkcja przybudówki nie jest obecnie znana, być może mieściły się w niej schody. Z jej przyziemiem komunikowało się pomieszczenie przyziemia narożnej wieży²⁶¹. Dodajmy jeszcze, że Dariusz Niemiec w dziedzińcu Kolegium odkrył relikty drewnianej zabudowy gospodarczej z XIV wieku²⁶².

²⁵² CDUC I, nr VIII, s. 14 i nast.; zob. też: S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 55; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 89.

²⁵³ Hanna Zaremska twierdzi, że ów dom Josman nabył od wdowy Małgorzaty dopiero w roku 1392 (H. Zaremska, *Ulica...*, s. 118).

²⁵⁴ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 115.

²⁵⁵ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Rozwój...*, s. 23–25.

²⁵⁶ CDUC I, nr IX, s. 17; nr XI, s. 19; *Księgi ławnicze*, nr 1877, 2018, 2019, 2021, 2026; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 88–89; H. Zaremska, *Ulica...*, s. 119.

²⁵⁷ CDUC I, nr XIV, s. 21 (pisze o tym: E. Müller, *Żydz...*, s. 43).

²⁵⁸ *Księgi ławnicze*, nr 1396, 2236.

²⁵⁹ Datowanie takie wynika z analizy rozwoju rzutu budynku – przybudówka w jego wewnętrznym narożniku powstała naszym zdaniem najwcześniej w chwili budowy skrzydła północno-zachodniego, tzn. około połowy wieku XIV. Należy zaznaczyć, że Dariusz Niemiec przybudówkę tę, na podstawie analizy nawarstwień ziemnych, datuje na okres wcześniejszy – XIII/XIV lub pierwszą połowę XIV wieku, co być może pozwoli przesunąć w tył datowanie północno-zachodniej części domu Pęcherza (D. Niemiec, *Kraków – Stare Miasto, ul. Jagiellońska 15, dziedziniec arkadowy Collegium Maius. Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych w 2010 roku*, Kraków 2010, mps, s. 4, ryc. 1 – informacja za zgodą autora).

²⁶⁰ Zob. S. Sławiński, J. Hiżycka, *Budynki...*, s. 143–146.

²⁶¹ Wysklepek otworu komunikacyjnego odkryto w trakcie badań w roku 1999.

²⁶² D. Niemiec, *Kraków, dziedziniec...*, s. 3, 4–5 (za zgodą autora).

Faza II (il. I, II, XIII)

W roku 1400 król Władysław Jagiełło ofiarował Akademii Krakowskiej narożną kamienicę, odkupioną od Piotra Gerhardsdorfa. Wykłady wznowiono tu 26 lipca 1400 roku²⁶³. Była to wspomniana kamienica o rzucie dwuskrzydłowym oraz prawdopodobnie przyległy do niej od zachodu budynek, któremu odpowiada pierwsza piwnica (dziś zasypana) za zachodnim skrzydłem domu narożnego. Od południa dobudowano do tego ostatniego strukturę, której pozostałością jest niewielka piwnica funkcjonująca pod dziedzińcem jeszcze w XIX wieku. W trakcie ostatnich prac piwnicę tę, oraz inne związane z nią mury, na pewien czas odsłonięto i przebadano, wnosząc nowe, niespodziewane dane do dziejów dziedzińca (il. IV, V, VII). Przyjmujemy następującą rekonstrukcję: pod koniec wieku XIV lub w początku XV zbudowano dwa równoległe mury przecinające dzisiejszy dziedzińiec Kolegium w kierunku północ–południe, znacznie dłuższe od murów dotąd znanej piwnicy, znajdujące kontynuację przy południowym ramieniu krużganka. Brak przesłanek na zróżnicowanie datowania tych murów, aczkolwiek zachodni mógł być starszy²⁶⁴. Z kolei przyjmując równoczesne zbudowanie murów, około roku 1400, uznajemy je za „inwestycję uniwersytecką”. Domniemy maksymalny zasięg tych murów: w kierunku południowym to północna granica kurii Gerhardsdorfa, której odpowiada piwnica pod Izbą Wspólną i trakt za nią, datowane mniej więcej na połowę wieku XIV²⁶⁵. Widzimy tu nowy obraz pierwotnego dziedzińca Collegium Maius. Należy zadać pytanie, czy mury te nie są murami granicznymi podwórzy, związanymi z usamodzielnieniem się bocznych oficyn narożnej posesji Pęcherza. Sądzymy, że były to mury stosunkowo płytkiego skrzydła zamykającego od zachodu mniejszy wówczas dziedzińiec Kolegium. Do takiego wniosku skłania nas, między innymi, odkryty w poprzednich badaniach otwór wejściowy do przestrzeni objętej ww. murami, prowadzący od wschodu – a więc z Kolegium²⁶⁶. Skrzydło zachodnie to naszym zdaniem budynek dwu- lub trzykondygnacyjny. Tu przypomnijmy słuszny, jak się okazało, pogląd Estreichera, że piwniczka pod dziedzińcem jest pozostałością oficyny (“widermachu”)²⁶⁷ – zachodnie skrzydło pierwszego Kolegium rzeczywiście można nazwać oficyną tylną. Ostatecznie odrzucamy naszą poprzednią identyfikację tej piwniczki jako wyłącznie przybudówki z klatką schodową²⁶⁸.

²⁶³ *APKr.*, Akta miasta Krakowa, sygn. WMK Hip. 6, nr 300; *Biblioteka Jagiellońska*, Żegota Pauli, rkps 5354 II, s. 65; J. Szujski, *Kraków*, s. XLV; K. Morawski, *Historia* II, s. 73 i nast.; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 116; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 51; *CDUC* I, nr XVI, s. 25 i nast.; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 88.

²⁶⁴ Jako prawdopodobnie związany z transakcją zawartą z Josmanem w 1394 roku, a dotycząca muru granicznego. O murze tym wspomina E. Müller, *Żydz...*, s. 38 (*Księgi ławnicze*, nr 2020); zob. także *CDUC* I, nr XI, s. 19.

²⁶⁵ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Budynki...*, s. 146–148.

²⁶⁶ Dzisiaj w korytarzu pod krużgankiem.

²⁶⁷ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 121, pl. VII.

²⁶⁸ Zob. S. Sławiński, J. Hiżycka, *Rozwój...*, s. 29.

Faza III (il. I, II, XIII)

W wieku XV budynki po zachodniej stronie Kolegium nadal posiadali prywatni posesjonaci żydowscy: dwa murowane domy pozostałe po Smerlu²⁶⁹; dom murowany Kanaana Lewkowicza, opisany jako *tertiam a Collegio Artistarum*²⁷⁰. Zlokalizowanie tego ostatniego domostwa jest dzisiaj trudne²⁷¹. W roku 1417 najprawdopodobniej nastąpiło scalenie, w obrębie Collegium Maius, budynków stojących za kamienicą narożną przy ul. św. Anny. Wykupiono wówczas od Żyda Szmula znaczną nieruchomość, dwa domy i plac, stanowiącą niegdyś własność Stefana Pęcherza, był to spadek pozostawiony przez Smerla dzieciom, a odstąpiony Szmulowi²⁷². Jedno z tych domostw należało przedtem do Josmana i łączyło się z placem wychodzącym w ul. Garncarską (Gołębią). W drugim z domów mieszkał niegdyś Żyd Drobny, a jak dotąd sądzono, dom ów znajdował się przy ul. Jagiellońskiej²⁷³. Żegota Pauli twierdzi, że na zakupionych wówczas gruntach założono potem Kolegium Mniejsze oraz ogród akademicki²⁷⁴. Mniemamy, że domostwa te znajdowały się jednak przy ul. św. Anny, natomiast „tyły” posesji faktycznie mogły sięgać dalej w kierunku południowym. Zagadkowa transakcja nastąpiła w roku 1434: najpierw wojewoda krakowski Piotr Szafranec odkupił murowany dom Żyda Izaaka *de Cracovia* położony „z boku” Kolegium (*in platea Sanctae Annae sitam, Collegio /.../ continuam et immediatam a latere versus murum Civitatis et ianuam, que Iudaeorum Ianua vulgariter nuncupatur*) i przeznaczył go na mieszkanie altarystów uniwersyteckich. Jednakże wywiązał się spór i dom powrócił do innego Izraelity – Izaaka syna Jakuba z Łucka²⁷⁵. Być może w roku 1436 Akademia pozyskała ten dom²⁷⁶, niemniej jego dalsze losy są dla nas niejasne. Bałaban twierdził, że dom ten stał naprzeciwko Furty Żydowskiej²⁷⁷, Estreicher zaś widział go w posesji przy ul. św. Anny 12²⁷⁸. Hanna Zaremska twierdzi, że chodzi tu o wyżej omówiony dom przy murze miejskim i wiąże go z Izaakiem synem Jakuba z Łucka, który z kolei odstąpił go ponownie Szafranowi²⁷⁹. Analiza źródeł pozwala jednak sądzić, że mógł to być budynek, stojący w bloku nr 27 – w zapiskach jest, co prawda, odniesienie do Furty Żydowskiej i muru miejskiego, ale niejednoznaczne, ponadto dobitnie podkreślone zostało sąsiedztwo Kolegium. Przypomnijmy też, że w dokumentach sprawy trzykrotnie występuje Żyd Izaak. Są to na

²⁶⁹ CDUC I, nr LII, s. 100 i nast.; H. Zaremska, *Ulica...*, s. 120.

²⁷⁰ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 117, wg CDUC, nr LIII, s. 1001; H. Zaremska, *Ulica...*, s. 117.

²⁷¹ Lokalizacja tego domu na posesji przy ul. św. Anny 10 lub 12 zdaje się niemożliwa, w zapiskach nowożytnych bowiem wielokrotnie jest potwierdzona ich drewniana zabudowa.

²⁷² S. Tomkowicz, *Gmach...*, 117.

²⁷³ CDUC I, nr LXII, s. 118 i nast.; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 56; zdaniem Andrzeja Włodarka do Josmana „należał jeden z domów włączonych do zachodniej części skrzydła północnego lub narożnego dom północno-zachodni i działka, na której wzniesiono skrzydło zachodnie” (A. Włodarek, *Architektura...*, s. 89); zob. H. Zaremska, *Ulica...*, s. 120, 122.

²⁷⁴ *Biblioteka Jagiellońska*, Żegota Pauli, rkps 5354 II.

²⁷⁵ CDUC I, nr XCII, s. 182–183, nr XCIV, s. 184–185; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 117.

²⁷⁶ Tak dotąd sądzili autorzy artykułu (zob. CDUC I, nr XCVI, s. 186).

²⁷⁷ M. Bałaban, *Historia...*, s. 32.

²⁷⁸ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 56, przypis 10. Ponieważ domostwo to było murowane, budzi wątpliwość jego lokalizacja we frontowej partii tej posesji, gdzie jeszcze w wieku XVI stały domy drewniane – chyba, że w wieku XV budynek częściowo murowany uznawano za „kamienicę”.

²⁷⁹ H. Zaremska, *Ulica...*, s. 123.

pewno dwaj, a może nawet trzech różni Izraelici o tym imieniu: *Isaac Iudeus de Cracovia*, *Isaac Iudeus filius Iacobi Iudaei de Luczsko*, *Izaak filius Canaan Iudeus de Cracovia*²⁸⁰. W zapisie z roku 1435, dotyczącej domu przymurnego, występuje natomiast syn Jakuba *Isaac Iudeus de Luczsko*²⁸¹. Trudno dzisiaj zrozumieć ów zagmatwany spór majątkowy. Włodarek pisze: „Niestety, nie doszedł do skutku zakup [dla Akademii] w 1434 roku kolejnego sąsiedniego domu przy ulicy św. Anny od Żyda Izaaka”²⁸². W roku 1436 zapewne ukończono skupywanie dla Akademii, nieruchomości znajdujących się przy ul. św. Anny (nie licząc nr 10). Zakup, w roku 1439, posesji i składu (stodoły) Jana ze Świdnicy, przy dzisiejszej ulicy Jagiellońskiej (*in vico Iudaeorum circa seu prope domum Bursam retro Collegium* – chodzi o Bursę Bogatych [*Divitum*] stojącą na posesji dzisiejszego Kolegium Mniejszego)²⁸³, prawdopodobnie kończy fazę scalania posesji Collegium Maius²⁸⁴. Estreicher sądził, że plac ze składem zajmował środek dzisiejszego dziedzińca Collegium Maius²⁸⁵. Włodarek lokalizuje stodołę pomiędzy Collegium Maius i Bursą *Divitum*²⁸⁶. Wszystko wskazuje na to, że był to południowo-wschodni aneks Kolegium Większego (dzisiaj Biblioteka). Znajdował się tu budynek murowany lub częściowo drewniany, starszy od sąsiedniej kurii Gerhardsdorfa, a stojący na gruncie wykrojonym z narożnej działki dzisiejszego Collegium Minus²⁸⁷. Stodoła została przebudowana gruntownie na niską kamienicę z ówczesną Biblioteką na piętrze²⁸⁸. W parterze mieściła mieszkanie Mikołaja z Pilczy (rektora w roku 1501), a potem Bernarda z Biskupiego²⁸⁹. Później zbudowano tu zachowaną do dzisiaj Bibliotekę. Można też przyjąć, że skład Jana był przedtem kurią Gerhardsdorfa, nie jest również wykluczone, że był to też wzmiankowany w roku 1393 „dwór” – brak odrębnych zapisek o ich wykupie dla Akademii sugeruje, iż kolejne te własności dotyczyły jednej posesji²⁹⁰. Dalej jednak trzymamy się tezy, że *curia* Gerhardsdorfa to zabudowa sąsiednia. Działka Kolegium Większego osiągnęła po roku 1439 powierzchnię dwóch pełnych kurii, a więc ¼ powierzchni regularnego bloku lokacyjnego, powiększoną o południowo-wschodni aneks. Wykupienie wszystkich posesji w rejonie dawnej kamienicy Pęcherza otworzyło pole do rozbudowy Collegium Maius. Dotychczas jego zabudowę tworzył kompleks murowanych budynków założony w pierzei ul. św. Anny oraz odosobniony dom murowany (*curia*) Gerhardsdorfa stojący w pierzei przecznicy, prawdopodobnie już włączony we własność akademicką, i jak sądzimy z pierwszą Izbą Wspólną na piętrze oraz zachowanym do dziś wykuszem. Nie wiadomo, czy pomiędzy murowanymi gmachami stały jeszcze jakieś drewniane zabudo-

²⁸⁰ CDUC I: nr XCII, s. 182–183; nr XCIV, s. 184–185, nr XCVI, s. 186.

²⁸¹ B. Wyrozumska, *Żydzi...*, s. 80, nr 309.

²⁸² A. Włodarek, *Architektura...*, s. 89.

²⁸³ CDUC II, nr CXII, s. 17 i nast.; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 117–118; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 89–90 (tu też identyfikacja Bursy); H. Zaremska, *Ulica Żydowska*, s. 123.

²⁸⁴ O stanie majątkowym Sweidniczera, a nawet o jego wykształceniu, wspomina Ambroży Grabowski *APKr.*, „Teki Grabowskiego”, sygn. E 23, s. 1026–1027.

²⁸⁵ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 56.

²⁸⁶ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 90.

²⁸⁷ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Budynki...*, s. 146.

²⁸⁸ Zob. H. Barycz, *Historia*, s. 148; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 14.

²⁸⁹ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 111–113.

²⁹⁰ Przypomnijmy: Hanna Zaremska przypuszcza, że dwór mógł być identyczny z kurią Gerhardsdorfa (H. Zaremska, *Ulica Żydowska...*, s. 119).

wania, w tym dom po Żydówce Lelce. Według Estreichera, a powtarza to bez komentarza Włodarek, część Kolegium mieszcząca Izbę Wspólną miała powstać około 1430 roku²⁹¹. Sądzymy, że po roku 1439 zamknięto po raz pierwszy obwód zabudowy wokół dzisiejszego dziedzińca²⁹², któremu odpowiadały wówczas dwa mniejsze podwórza rozdzielone płytkim skrzydłem. Zdaniem Estreichera w latach 1450–1460 zbudowano południowe skrzydło Collegium Maius²⁹³, co o tyle pokrywa się z naszym spostrzeżeniem, że skrzydło to rozbudowano ze starszej zabudowy – czyli domostwa Gerhardsdorfa (zob. niżej – 1468). Bezpośrednią przyczyną kolejnego etapu prac budowlanych był pożar w roku 1462, który zniszczył między innymi Kolegium Większe²⁹⁴. Do jego odbudowy przystąpiono jeszcze w tym roku²⁹⁵, a prowadzono ją także w następnym²⁹⁶. Sądzymy, że najpóźniej po tym pożarze (lub wcześniej – do połowy wieku XV) zbudowano środkową część skrzydła wschodniego, łączącą narożny dom Pęcherza z kurią Gerhardsdorfa. Założonej tu drugiej sieni nie podpiwniczono, natomiast z piwnic zbudowanych obok niej wyprowadzono schody na podwórze²⁹⁷. Dalsze działania prowadzono w roku 1466²⁹⁸. Prace z roku 1468 były szczególnie ważne – zdecydowano, że Kolegium będzie trzykondygnacyjne z lektoriami w parterze i mieszkaniami na piętrach, oraz konsekrowano ołtarz w Izbie Wspólnej²⁹⁹. W tymże czasie zbudowano zachodnią część skrzydła południowego, dostawioną do domostwa Gerhardsdorfa³⁰⁰. W okresie po roku 1462, być może później niż pozostałe skrzydła, przebudowano i rozbudowano na skrzydło zachodnie dawny dom Josmana³⁰¹ (zob. niżej – 1483 – spór z krawcem Janem Mroczkim³⁰²), budując przy tym w północno-zachodnim narożniku dzisiejszego dziedzińca niewielką przybudówkę (dla pomieszczenia schodów?)³⁰³. Natomiast, co jeszcze raz podkreślmy, dziedziniec mógł nadal pozostawać rozdzielony na dwa mniejsze podwórza. W latach 1479–1487 poniesiono, na Kolegium, znaczne wydatki³⁰⁴.

Na podstawie wyników ostatnich badań sądzymy, że w pierwszej połowie XV wieku nadal funkcjonowało płytke, zachodnie skrzydło dzielące dzisiejszy dziedziniec na dwa mniejsze. W fazie III wprowadzono w jego wnętrzu mur działowy, czyli dzisiejszą

²⁹¹ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 59; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 90.

²⁹² K. Estreicher, *Collegium...*, s. 63; S. Sławiński, J. Hiżycka, *Budynki...*, s. 147–148.

²⁹³ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 17.

²⁹⁴ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 90 (wg *Biblioteka Jagiellońska*, 2219, s. 7).

²⁹⁵ *Ibidem* (wg *Arch. UJ*, rkps 377a, k. 2).

²⁹⁶ *Ibidem* (wg *Arch. UJ*, rkps 377a, k. 2v).

²⁹⁷ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Collegium...*, s. 122.

²⁹⁸ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 63; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 90 (wg *Arch. UJ*, rkps 377a, k. 4).

²⁹⁹ J. Muczkowski, *Mieszkania...*, s. 26–27; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 63; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 90–91.

³⁰⁰ A. Włodarek *Architektura...*, s. 127 (wg J. Muczkowski, *Mieszkania...*, s. 26–27) – informacja dotyczy tylko czasu budowy zachodniej części tego skrzydła; identyfikacja domu Gerhardsdorfa wg autorów artykułu.

³⁰¹ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Collegium...*, s. 123–124.

³⁰² *CDUC III*, nr CCLXIX, s. 105 i nast.; *APKr.*, Akta miasta Krakowa, sygn. WMK Hip. 6, nr 300; *ibidem*, luźne akta hipoteczne, sygn. WM 384, nr 300; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 66; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 91.

³⁰³ *Ibidem*, s. 124.

³⁰⁴ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 91.

południową ścianę piwniczki pod dziedzińcem, dostawioną do obu murów podłużnych (il. IV, V). Zakładając istnienie pierwotnego skrzydła zachodniego, także w późniejszych latach (po połowie wieku XV), zaprzeczamy przyjętej przez nas wcześniej koncepcji pierwszego urządzenia dziedzińca Kolegium w jego dzisiejszych rozmiarach zaraz po roku 1462 lub nawet nieco wcześniej³⁰⁵.

Faza IV (il. I, II, XIII)

W roku 1492 pożar, który wybuchł koło Bramy Szewskiej, zniszczył także budynki uniwersyteckie w bloku nr 27³⁰⁶. Rok później podjęto decyzję o odbudowie Collegium Maius; prawdopodobnie dotyczyło to głównie skrzydła południowego³⁰⁷. Żegota Pauli odkrył kamieniarza Jana, budowniczego ganków i schodów³⁰⁸, Estreicher zaś twierdzi, że był to Jan z Kolonii³⁰⁹. Odbudowa Kolegium, a zarazem jego ostateczne scalenie, widoczne głównie w dziedzińcu, trwało do około połowy XVI wieku, wliczając w ten okres lata przebudowy aneksu południowo-wschodniego na gmach z Biblioteką na piętrze³¹⁰. Niewątpliwie najpóźniej w tym czasie zburzono zabudowę rozdzielającą dziedziniec na dwa mniejsze. Południową elewację gmachu „wyrównano” do mniej więcej prostej linii³¹¹. W roku 1518 brukowano dziedziniec³¹². Czwarta faza w dziedzińcu Kolegium, uchwycona w ostatnich badaniach, charakteryzuje się dużym zakresem prac i poziomem użytkowym nawierzchni zbliżonym do dzisiejszego. Pod koniec wieku XV zbudowano fundamenty krużganka, z reguły filarowe, z wbudowanymi w nie starszymi murami i nowo zbudowanymi szczytami zejść do piwnic (il. III, VI–IX). Przy skrzydle północnym powstał pod krużgankiem, w partii wschodniej, korytarz, w który włączono także dawne przyziemie przybudówki znajdującej się w północno-wschodnim narożniku dziedzińca oraz północną partię piwnicy zachowanej pod dziedzińcem – czyli pozostałość przyziemia skrzydła zachodniego z fazy II i III. Piwnicę tę przesklepiono (il. VI). Przy skrzydle zachodnim, na znacznym odcinku, nie zbudowano filarowych fundamentów, tylko mury ciągłe dwóch korytarzy (szyj) piwnicznych. W narożniku północno-zachodnim zachowano mury niewielkiej przybudówki zbudowanej w drugiej połowie wieku XV. W wieku XVI Kolegium stało już w skończonej formie.

³⁰⁵ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 63 i nast.; S. Sławiński, J. Hiżycka, *Rozwój...*, s. 32–33.

³⁰⁶ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 121; K. Estreicher, *Dawne...*, s. 14; *idem*, *Collegium...*, s. 69; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 92.

³⁰⁷ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 67–68; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 92; *Conclusiones...*, nr 128.

³⁰⁸ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 92, 131, a wcześniej problem rozwinął K. Estreicher, *Collegium...*, s. 69 (wg BJ, Żegota Pauli, rkps 5360, t. 6, k. 135).

³⁰⁹ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 69.

³¹⁰ Obszernie o tym piszą: S. Tomkowicz., *Gmach...*; K. Estreicher, *Collegium...*; A. Włodarek, *Architektura...*

³¹¹ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Collegium...*, s. 131.

³¹² A. Włodarek, *Architektura...*, s. 132 (wg Biblioteka Jagiellońska, rkps 248, k. 202v., 203).

Lata po wielkiej przebudowie

Późniejsze prace w obrębie dziedzińca nie miały większego wpływu na jego architekturę. Zapewne w wieku XVII zbudowano zachodni odcinek korytarza pod północnym ramieniem krużganka, w wieku XVIII zaś dokonano niewielkiej reperacji fundamentu skrzydła południowego. W latach 1820–1821 lub 1829 zdublowano północną część fundamentu pod zachodnim odcinkiem krużganka, co wynikało z konieczności wzmocnienia go skarpią (il. IX)³¹³. Późniejszego, gruntownego remontu gmachów i ich przebudowy, zainicjowanej przez Karola Kremera i Tomasza Majewskiego, dokonano w wyniku wieloletnich działań³¹⁴. Po roku 1850 odcięto i zasypano piwnicę pod podwórzem przy skrzydle północnym³¹⁵. W latach 1864–1870 Herman Bergman z Wiednia i Feliks Księżarski na nowo zbudowali zachodnią część skrzydła północnego oraz nowe skrzydło zachodnie (na murach piwnic, które zasypano) – nie miało to praktycznie wpływu na strukturę starych fundamentów krużganka, natomiast zbudowano w nim nowe arkady o słupach z piaskowca³¹⁶. Częściowo wówczas połączono szyje zejść do piwnic (skrzydła: północne, południowe i zachodnie) oraz zbudowano korytarz pod krużgankiem skrzydła wschodniego. Zniesiono wszystkie schody prowadzące z dziedzińca do piwnic³¹⁷. W latach 1911–1914 i 1926–1939 wymieniono słupy w krużganku na wapienne³¹⁸. W latach 1950–1964 nastąpił gruntowny remont Collegium Maius i jego częściowa rekonstrukcja³¹⁹. Udrożniono całość podziemnego obejścia pod krużgankiem dziedzińca³²⁰.

IV. Posesja przy ul. św. Anny 10 (il. I, X, XIII)

Była to posesja położona na uboczu spraw gminy żydowskiej i interesów akademickich, rozdzielająca obie posiadłości i stosunkowo późno przyłączona do Collegium Maius. Pierwotnie była typową działką półkuryjną³²¹, prawdopodobnie wcześniej wydzieloną z pełnej kurii, której druga połowa znajduje się w obrębie posesji przy ul. św. Anny 12. Dzisiejsza szerokość działki nr 10 nie jest pełna na skutek zajęcia jej części przez zachodnie skrzydło Collegium Maius (1864–1870). Mogą jej dotyczyć stosunkowo wczesne zapiski. W roku 1366 wspomniano o posesji położonej przy ulicy Żydowskiej, naprzeciwko kościoła św. Anny, którą Jakub Nowak odstąpił „rzemieślnikowi

³¹³ Zob. *ibidem*, s. 140.

³¹⁴ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 213–214, 215–217, 219, 230–231, 236–237, 263; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 140–141.

³¹⁵ Tak wynika z analizy planów budowlanych zebranych w *Archiwum Państwowym w Krakowie*.

³¹⁶ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 141.

³¹⁷ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Collegium...*, s. 136.

³¹⁸ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 171; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 141–142.

³¹⁹ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 260–271; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 142.

³²⁰ S. Sławiński, J. Hiżycka, *Collegium...*, s. 139.

³²¹ Szerokość frontu 10–11 m i długość ok. 42,2 m.

królewskiemu”³²². Zapiska z roku 1381 dotyczy pustego placu ofiarowanego przez Sułko i Nawoja kościołowi św. Anny. Estreicher uznał, że była to tylko część dzisiejszej posesji nr 10³²³. Sądzymy, że we frontowej partii działki jeszcze w wieku XIV stanął drewniany dom, którego ślady zniszczono, budując domostwo z przełomu wieku XV i XVI. Kolejni świeccy właściciele domu nie wykluczają kościelnej własności gruntu. W roku 1396 niejaki Stanislaus Martini odstąpił Janowi Hibirstuppel dom znajdujący się przy ul. Żydowskiej *circa domum Josmanni* (czyli obok dzisiejszego zachodniego skrzydła Collegium Maius)³²⁴. Można przypuszczać, że owo odstąpione domostwo stało w obrębie dzisiejszej posesji przy ul. św. Anny 10 i było drewniane. W roku 1451 Michał Czarny przekazał Stanisławowi Zachowi swój dom położony przy Collegium Artistarum³²⁵. Poprzeczny podział posesji na dwie własności potwierdzony jest dopiero w późniejszych źródłach pisanych, prawdopodobnie od roku 1483, w którym spór z Akademią, o mur graniczny, wiódł krawiec Jan Mroczek, właściciel domu znajdującego się naszym zdaniem we frontowej partii omawianej działki – nowo zbudowany lub przebudowany mur Kolegium ciągnął się od ul. św. Anny do „kuchni Collegium lub ogrodu”³²⁶. Wzmiankowanie w zapisce kuchni akademickiej może świadczyć, iż południowa część omawianej posesji należała już do Uniwersytetu, o ile nie była to kuchnia stojąca w innej części posesji uniwersyteckiej. W roku 1493 (po pożarze 1492) podjęto uchwałę o odbudowie Collegium Maius, przy czym wspomniano o stajni³²⁷, prawdopodobnie znajdującej się obok kuchni. Sądzymy, że spłonął także i drewniany dom stojący w północnej części działki. W roku 1496 Jan Olbracht wyraził zgodę na przyłączenie do Collegium Maius posesji Mikołaja Zatorskiego przyległej do zabudowań uniwersyteckich i znajdującej się naprzeciwko kościoła św. Anny³²⁸. Nieruchomość ta była obciążona czynszem na rzecz proboszcza św. Anny³²⁹. Estreicher pisał o jej lokalizacji w obrębie dzisiejszej posesji przy ul. św. Anny 12³³⁰. Z kolei Włodarek twierdzi, że nabytek z roku 1496 to tzw. Huta, czyli południowa część działki³³¹. Za prawdopodobne przyjmujemy jednak, że chodziło tu o jej północną część. W latach 1508–1509, w tylnej partii posesji, wzniesiono dla Akademii murowany budynek z kuchnią na piętrze, przed którym pozostawiono niezabudowany dziedziniec zwany Hutą, w roku 1517 nadal obciążony czynszem dla pro-

³²² *Księgi lawnicze*, nr 83.

³²³ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 156 (wg *Biblioteka Jagiellońska Żegota Pauli*, rkps 5360, t. 2, k. 66).

³²⁴ *Księgi lawnicze*, nr 2236.

³²⁵ *CDUC II*, nr CLXVII, s. 132.

³²⁶ *CDUC III*, nr CCLXIX, s. 105–107; *APKr.*, sygn. WMK Hip. 6, nr 300; *ibidem* sygn. WM 384, nr 300; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 66; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 91–92. A. Włodarek, *Architektura...*, s. 91–92.

³²⁷ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 92.

³²⁸ *CDUC III*, nr CCXCVI, s. 200–201; *APKr.* Akta miasta Krakowa, sygn. WMK Hip.6, nr 299; *ibidem* luźne akta hipoteczne, sygn. WM 384, nr 299; *Biblioteka Jagiellońska, Żegota Pauli*, rkps 5354 II; S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 125; K. Estreicher, *Collegium...*, s. 66; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 95–96.

³²⁹ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 95.

³³⁰ K. Estreicher, *Collegium...*, s. 56.

³³¹ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 95–96.

boszcza św. Anny³³². Na teren Huty, z ulicy św. Anny, chodzono miedzuchem wydzielonym przy zachodnim murze Collegium Maius³³³. Znajdujący się w pierzei ulicy dom Bernarda Goldschlagera Akademia wykupiła w 1511 roku³³⁴. W źródłach został opisany jako drewniany, dwukondygnacyjny i podpiwniczony, o dachu w układzie kalenicowym, z niewielkim podwórzem, w którym stała stajnia³³⁵. Nie można wykluczyć, że dom ten stał na gruncie od pewnego czasu akademickim. W trakcie prowadzonych ostatnio badań odkryto relikw podpiwniczenia tego domu – północny mur piwnicy funkcjonujący jako fundament dzisiejszego muru granicznego stojącego w pierzei ulicy św. Anny. Mur piwniczny zbudowano w wątku charakterystycznym dla przełomu wieku XV i XVI, a także wieku XVI – z dosyć dużych złomów wapienia skalistego, starannie obrobionych. W murze znajdowało się stosunkowo wysoko założone wejście do piwnicy. Nie są zachowane jego kamienne odrzwia (o ile były) oraz wysklepek otworu (il. XI). W wykonanym nieco później wykopie instalacyjnym, na osi dzisiejszego wjazdu z ulicy, nie odkryto kontynuacji muru, tylko arkadę fundamentową zbudowaną z wapiennych złomów. Odkrycie to gmatwa pogląd o piwnicy. Domniemany jej zachodni mur został zakryty fundamentem sąsiednich Szkół Nowodworskich, zbudowanym w oszalowanym wkopie w pierwszej połowie wieku XVII, być może jeszcze jako mur wcześniejszej kamienicy (il. XII)³³⁶. Przy ówczesnej technice budowlanej szalunek uzasadniony był tylko przy zabezpieczeniu wykopu, co oznacza, że odkryty fundament wbudowano w zasypaną wcześniej piwnicę. Pożar w roku 1523 zniszczył Dom Goldschlagera oraz kuchnię akademicką³³⁷. Domu już nie odbudowano, a pustą posesję po nim król Zygmunt I (1537) zwolnił z wszelkich opłat na rzecz miasta³³⁸. Odtąd była tu jedna posesja akademicka z kuchnią w głębi.

³³² K. Estreicher, *Collegium...*, s. 141 (przypis nr 1, wg *Biblioteka Jagiellońska*, rkps 248, k. 35); A. Włodarek, *Architektura...*, s. 95–96, 133–135.

³³³ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 137

³³⁴ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 125; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 96; *CDUC IV*, nr CCCXXIV, s. 34–35.

³³⁵ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 136–137.

³³⁶ Z opisu domostwa (1608) wynika, że ściana graniczna pomiędzy kamienicą pierwszą od wschodu a „zadzią poboczną kolegiacką” (św. Anny 10) w partii północnej była murowana, a w południowej drewniana, z dachu kamienicy zaś ściekała na podwórze kolegiackie woda deszczowa (*APKr.*, Akta miasta Krakowa, rkps 1378, s. 55–56). To samo potwierdzono w roku 1611 (rkps 1378, s. 170–171). Obecnie południowa część ściany granicznej jest oczywiście murem – dostawionym na styk do części północnej.

³³⁷ A. Włodarek, *Architektura...*, s. 95, 97.

³³⁸ S. Tomkowicz, *Gmach...*, s. 125; A. Włodarek, *Architektura...*, s. 97 (wg *CDUC IV*, nr CCCLXXVII, s. 156).

SUMMARY

Historical changes of urban block No. 27 in Cracow; the courtyard of Collegium Maius and the property at 10 św. Anny Street in light of recent architectural studies

This paper summarizes the results of research work conducted at Collegium Maius and Block 27. Owing to research the evolution in the spatial layout and architecture of the entire construction block (No. 27) where these buildings are located was identified. The area was ultimately formed in the year 1300, which was connected with the construction of city walls and final delineation of city borders. From 1400 until around the mid-16th century, Collegium Maius was built in the north-eastern part of the block, while in the second half of the 15th century the brick Collegium Minus was built in the south-western part of the block; next to it a wooden German Dormitory was constructed. Until 1469 the entire western area of the block or at least the larger part thereof was owned by the Jewish Community, including the property at today's 10 Św. Anny Street, probably along with some houses in Gołębia Street at that time. There were two synagogues – the Old and the New – in the area in that period. After a fire in 1462, in 1469 Jan Długosz purchased the properties and transferred them to the Cracow Academy. For a long time the area was occupied by private houses, as the Academy leased or sold these properties. In 1643 in the north-western part of the block building of the Academy high school – *New Classes* (12 Św. Anny Street) were constructed. The south-western part of the block was finally taken over by the Academy in the second half of the 17th century; deteriorated houses were demolished and the property incorporated into the Academy garden. Around the mid-19th century, the western wing was added to the building complex of the *Classes*, overlooking the Planty Park; in 1911 the Witkowski College was built in the south-western part of the block.

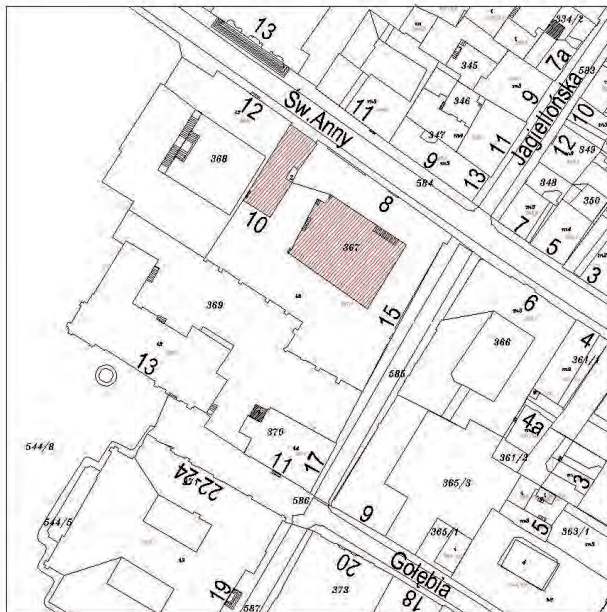
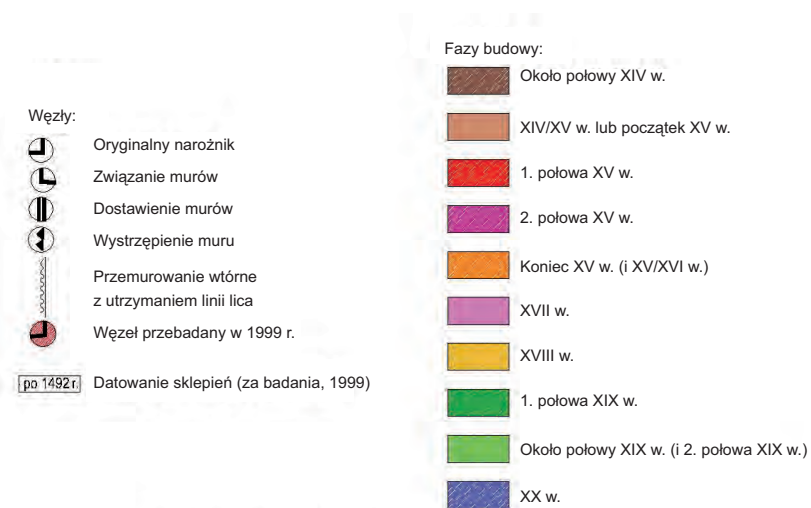
From around 1300 to the 1820s, there was a rather large property located near the city walls, separated from Block 27 by a short street. This area, originally suburban, was later built up by the mansion of the banker Lewko, then became the property of the magnate Tęczyński family, to finally be given back to the city to house the royal mint in the 17th century. The Jewish bath was just outside the city walls.

In the course of recent research work at the Collegium Maius remnants of a brick annex were found, built in the corner between two wings of a townhouse which was owned by Stefan Pęcherz (a nobleman and heir of Rzeszotary). In 1400, it was the first seat of the restored Academy. It has been stated that, around 1400, the present courtyard was partitioned (along the north-south line) with some development that has been hitherto unknown; it was demolished at the latest after 1492. In addition, the foundations of a (mostly pillared) gallery which was built in the late 15th century, and in-built walls from later eras (17th, 18th and 20th centuries) have also been discovered.

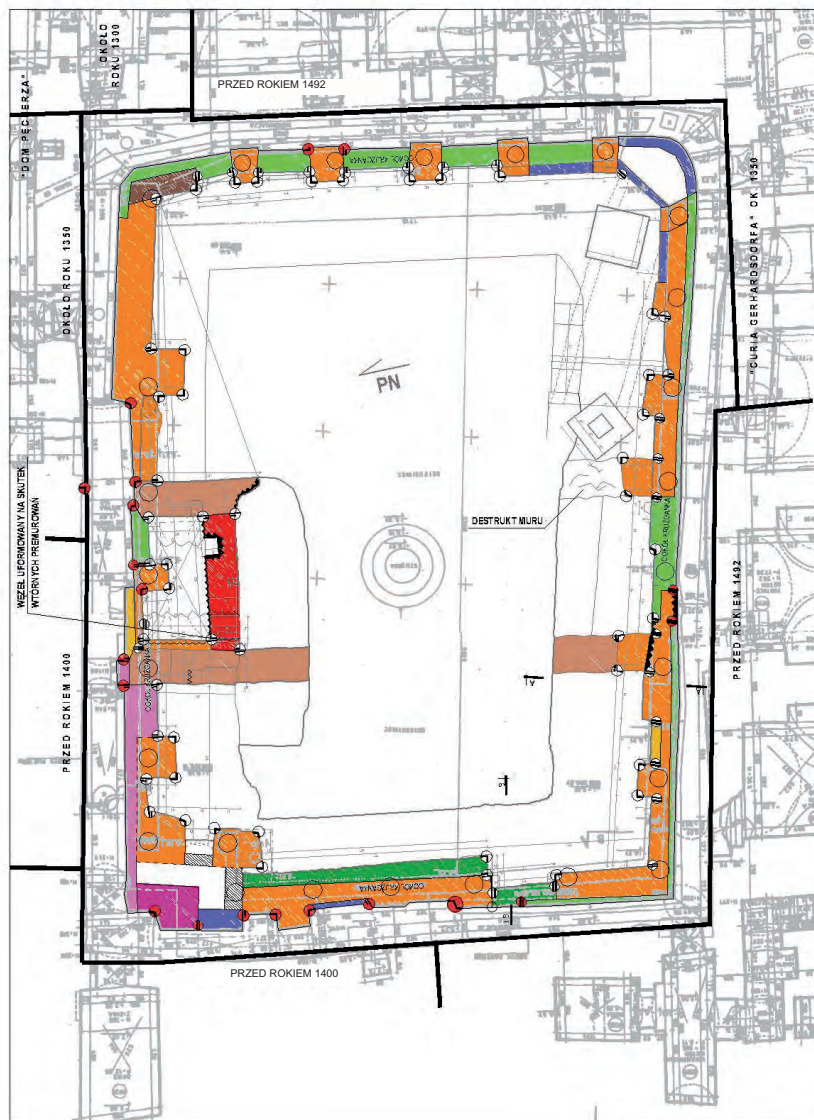
The property at 10 Św. Anny Street, adjoining the Collegium from the west, revealed a part of the wall in the cellar of a Goldschlager, which date from the turn of the 15th/16th centuries in the line of the wall facing the street. This building lot divided into two smaller ones was incorporated into Collegium Maius in the late 15th and early 16th century. At the far end of it there was a brick outhouse containing the Collegium kitchen. The wooden house at the front was demolished before the mid-16th century.

In the centuries that followed repair work was carried out as needed, as well as major refurbishment. Large-scale reconstruction of the Collegium Maius was initiated by Karol Kremer and Tomasz Majewski in the 1840s. In the years 1864–1870, architects Herman Bergman of Vienna and Feliks Księżarski had new buildings constructed (partially on the walls of old cellars which had been filled): the western part of the northern wing and the western wing. During the period between the two world wars the Collegium was renovated under Adolf Szyszko-Bohusz; in the years 1950–1964, at the initiative of Karol Estreicher, major renovation was carried out to restore the former appearance of the buildings.

Joanna Hiżycka, Stanisław Sławiński

Il. I. Staromiejski blok nr 27 w Krakowie, rysunek sytuacyjny. Kolorem oznaczono dziedziniec Collegium Maius oraz podwórze posesji św. Anny 10. Legenda odnosi się do ilustracji II i X. Oprac. Magdalena Maciaszek

II. II. Dziedziniec Collegium Maius, rozwarstwienie murów fundamentowych krążanka, rzut.
Oprac. M. Maciaszek

II. III. Dziedziniec Collegium Maius. Północno-wschodni narożnik fundamentu krużganka; po lewej fundament pod schody profesorskie (koniec wieku XV), po prawej mur z ok. połowy wieku XIV. Fot. M. Maciaszek

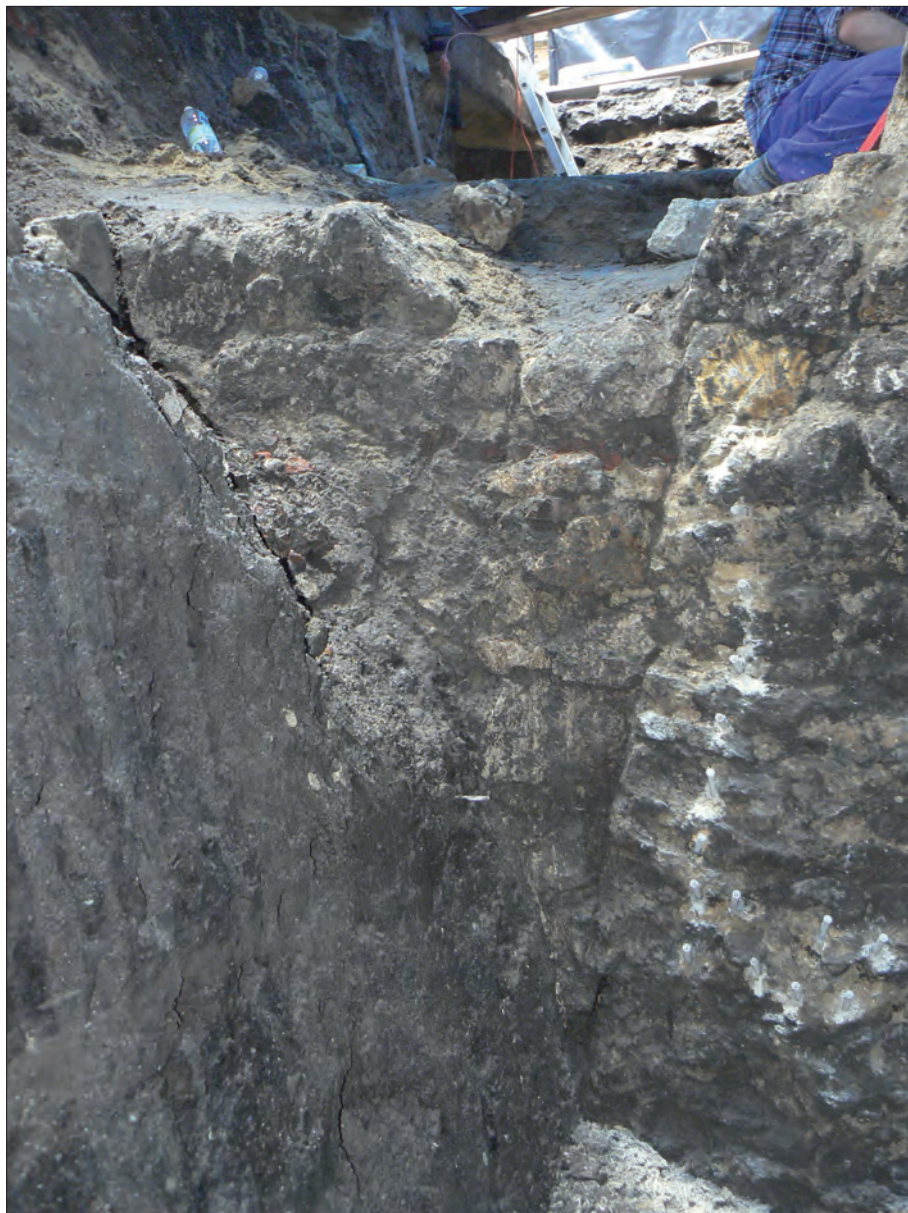
II. IV. Dziedziniec Collegium Maius. Wykop kanalizacyjny w strefie piwnicy pod dziedzińcem, przy skrzydle północnym (na zewnątrz tejże). Po lewej widoczny jest zachodni mur podłużny (XIV/XV wiek lub początek XV) z pionowym pęknięciem w narożniku, po prawej mur poprzeczny (południowy) ww. piwnicy (pierwsza połowa wieku XV). Fot. M. Maciaszek

Il. V. Dziedziniec Collegium Maius. Wykop kanalizacyjny w strefie piwnicy pod dziedzińcem (na zewnątrz tejże). Po prawej przekrój (wyrznięcie) wschodniego muru podłużnego (XIV/XV wiek lub początek XV), po lewej lico dostawione do niego muru poprzecznego, południowego (pierwsza połowa wieku XV) – widok od strony południowej. Fot. M. Maciaszek

II. VI. Działanie Collegium Maius. Piwnica pod dziedzińcem, przy skrzydle północnym. Widok ogólny wnętrza piwnicy od strony południowo-zachodniej. Widoczne są: fundament filarowy pod słup krużganka (koniec XV wieku) oraz współczesne mu sklepienie piwnicy. Fot. M. Maciaszek

Il. VII. Dziedziniec Collegium Maius. Środkowa partia fundamentu pod południowym odcinkiem krużganka (część zachodnia). Widoczny jest (od zachodu) mur poprzeczny wychodzący w dziedziniec, w kierunku północnym, rozwarstwiający się na dwie struktury z różnych faz budowy, na co wskazuje pionowa dylatacja. Jest to najprawdopodobniej fundament filarowy (koniec XV wieku), do którego (po lewej) dochodzi starszy mur (wiek XIV/XV lub początek XV). Fot. M. Maciaszek

Il. VIII. Dziedziniec Collegium Maius. Północna partia fundamentu pod wschodnim odcinkiem krużganka. Od lewej: narożnik muru z ok. połowy XIV wieku oraz dwa fundamenty filarowe (koniec XV wieku), pomiędzy nimi wypełnienie z XIX wieku. Fot. M. Maciaszek

Il. IX. Dziedziniec Collegium Maius. Południowa partia fundamentu pod zachodnim odcinkiem krużganka. Po lewej wtórne uzupełnienie fundamentu (XIX wiek); po prawej narożnik fundamentu z końca wieku XV oraz dostawiony do niego od zewnątrz równoległy fundament szkarpy z pierwszej połowy XIX wieku – oba fundamenty rozdzielone pionową dylatacją. Fot. M. Maciaszek

II. X. Podwórze posesji przy ul. św. Anny 10, rozwarstwienie murów fundamentowych, rzut.
Oprac. M. Maciaszek

Il. XI. Podwórze przy ul. św. Anny 10, północny mur piwnicy z XV/XVI wieku, z zagruzowanym i częściowo zachowanym otworem wejścia z ulicy (obecnie pod murem granicznym w pierzei ulicy).
Fot. M. Maciaszek

Il. XII. Podwórze przy ul. św. Anny 10, mur zachodni – fundament Kolegium Medycznego (XVII wiek) – styk partii północnej, z wyraźnym negatywem szalunku (po prawej) z partią południową (po lewej).
Fot. M. Maciaszek